FORSKNING OG NY VIDEN
OM DAGTILBUD ÅRGANG 2011

BAKSPEJLET '11

Børnene ser det usynlige
Side 36

Dagplejen er mere end trygge hjemlige rammer
Side 22

Storbybørn oplever poetiske øjeblikke i naturen
Side 9

Man forskelsbehandler da drenge og piger
Side 14

EVA

DANMARKS
EVALUERINGSINSTITUT

Bakspejlet
– forskning og ny viden om dagtilbud
© 2011 Danmarks Evalueringsinstitut

Redaktion
Persille Schwartz (ansvarsh.)
Trine Beckett

Design og tryk
BGRAPHIC

Foto
Nils Lund Pedersen
Mette Bendixsen
Mikkel Nordentoft
Colourbox
Shutterstock
Stillleben

Illustration
Jørgen Stamp
Søren Rosenbak
BGRAPHIC

Eftertryk med kildeangivelse er tilladt

Bemærk
Danmarks Evalueringsinstitut sætter komma efter Dansk Sprognævns anbefalinger, dvs. at der som hovedregel ikke sættes komma foran ledsætninger

Bestilling
Alle boghandlere

40,- kr. inkl. moms

ISSN 1903-3079
ISSN (www) 1903-3087
ISBN: 978-87-7958-611-6

BAKSPEJLET '11

Tid til at lytte til hinanden

Hvem ved hvad der er bedst for børnene? Gør de selv? Gør pædagogerne? Forældrene? Eller politikerne? Og hvem ved bedst hvordan man udvikler kvaliteten af børnenes hverdag? Bølgerne går højt i debatten om forholdene for børn i danske daginstitutioner – og vurderingerne er mange når det gælder alt fra sundhed til børn i socialt udsatte positioner

Bakspejlet er sat i verden for at alle der arbejder med børn i daginstitutions-alderen, kan få let adgang til resultaterne af skandinavisk forskning og af EVA's evalueringer på dagtilbudsområdet.

Også i år er Bakspejlet opdelt i en række temaer som er udvalgt på baggrund af hvad den bedste forskning fra Danmark, Norge og Sverige i 2009 handler om, samt på baggrund af de analyser og undersøgelser EVA selv har foretaget i 2010.

Temaerne dykker ned i områderne natur, sundhed, forældresamarbejde, børne-perspektiver, køn, børn med diagnoser, sprog og som noget nyt er der i år også forskning om dagplejen. Et gennemgående træk i flere af artiklerne er et fokus på behovet for at lytte på nye måder. Lytte til børnene, til forældrene, til special-pædagogerne, til dagplejerne, til hinanden. Fordi det er der vi for alvor bliver klogere på børnenes liv og ikke mindst på hvad vi selv gør og mener. Vi bliver klogere på vores egen faglighed. Andre perspektiver på børns og voksnes hverdag i daginstitutionerne er med til at skabe nye indsigter som måske kan provokere, måske få os til at reflektere.

Og det er formålet med Bakspejlet. At dele viden der kan give os nye ideer eller skabe den erkendelse der fører til nye måder at gøre tingene på så hverdagen bliver bedre, sundere, sjovere og endnu mere meningsfuld. Både for voksne og børn.

God læselyst.

Indhold

3
LEDER
Tid til at lytte til hinanden

6
TEMA **NATUR**
Leg i skoven sætter gang i børns fantasi
Storbybørn oplever poetiske øjeblikke i skoven

10
TEMA **SUNDHED**
Leg jer sundere
Gode råd og inspiration til sundhedsarbejdet

14
TEMA **KØN**
Man forskelsbehandler da piger og drenge
I Åland forandrer man de voksne

19
TEMA **DAGPLEJE**
Faglige netværk er dagplejens fremtid
Dagplejen er mere end trygge hjemlige rammer

24
TEMA **LEDELSE**
Hvem bestemmer hvad der er god pædagogik?
Fortællinger udvikler pædagogisk kvalitet

29
TEMA **FORÆLDRESAMARBEJDE**
Ja tak til forældrekritik
Forældre flytter vores faglighed

32
TEMA **STØTTETIMER**
Støttepædagogen skal også høre til
"Organiseringen af støttetimer betød
en verden til forskel"

36
TEMA **BØRNEPERSPEKTIVER**
Børnene ser det usynlige
Vi spørger da bare børnene!

40
TEMA **SPROG**
Slip samtalen løs
Ikke alle får et bedre sprog
ved at puste i sugerør

45
FORSKNING
Hvad peger noget af den bedste
skandinaviske forskning på?
Skandinavisk kvalitetsforskning
om dagtilbud for børn, 2009

49
EVA
Projektaktiviteter og udgivelser i 2010

Leg i skoven sætter gang i børns fantasi

Leg i naturen kan skabe både større sammenhold, øget ligestilling og større miljøbevidsthed blandt børn. Naturmaterialer giver samtidig børn større frihed til at bruge deres fantasi og lærer dem at forhandle om tingenes betydning, mener børneforsker og lektor Eva Änggård.

AF MARIA MOGENSEN

"Når det kommer til børns leg i naturen, eksisterer der lidt af en modsigelse mellem tanke og handling blandt nutidens forældre og pædagoger: Langt de fleste mener at børn bør være meget ude i naturen, men faktum er at børn i dag er mere og mere indendørs – på trods af naturens positive indflydelse på børns leg."

Eva Änggård er børneforsker og lektor i pædagogisk arbejde ved Stockholms universitet. Hun har i et års tid fulgt børn og pædagoger i en svensk naturbørnehave som opholdt sig i skoven tre dage om ugen. Eva Änggårds etnografiske studie viser at leg i naturen stimulerer blandt andet ligestilling og sammenhold i en børnegruppe.

"Naturen indbyder til fysisk leg for både piger og drenge – de klatrer, løber og hopper mere udenfor. Samtidig leger piger og drenge mere sammen i naturen end indendørs, så leg i naturen indeholder også et vigtigt køns- og ligestillingsaspekt," siger Eva Änggård.

> "Børnene får større sammenhold af at være ude i naturen. Hele tankegangen bag udendørspædagogik er jo meget kollektiv og har fokus på fællesskabet blandt børn og pædagoger."

Færre konflikter

Ofte opstår der heller ikke samme konflikter udenfor som ved indendørs leg hvilket er godt for især urolige børn. Og så skaber det sammenhold at sidde omkring lejrbålet, siger Eva Änggård:

"Hele tankegangen bag udendørspædagogik er jo meget kollektiv og har fokus på fællesskabet blandt børn og pædagoger."

Når børnene er ude får de også stimuleret deres kreativitet fordi naturmaterialerne giver plads til fortolkning. Fx kan en sten forvandles til en kartoffel i børnenes leg, mens en gammel egestamme let ligner en motorcykel.

"Naturmaterialer har ikke faste budskaber om hvordan de skal anvendes, som almindeligt legetøj har, og børnene får derfor sat gang i deres fantasi og kan lege friere. Derfor bliver de også gode til at argumentere og forhandle om tingenes betydning i naturen," fortæller Eva Änggard der samtidig understreger at legetøj og

bøger til gengæld kan noget særligt som naturens materialer mangler – som fx at give børn nye sproglige begreber ved at sætte ord og billeder på ting. Derfor skal naturmaterialer ses som et supplement til og ikke som en erstatning for almindeligt legetøj.

Miljøbevidsthed starter på skovturen

En sidste gevinst ved leg i naturen er at børnene tænker mere over at passe godt på naturen når de er vant til at færdes i den. Og den bevidsthed holder ved – også langt senere i livet, fortæller Eva Änggård:

"Det er vigtigt at børnene lærer at omgås naturen. Flere studier viser at hvis man som barn har fået nogle gode naturoplevelser har det betydning for ens miljøbevidsthed som voksen."

HER KAN DU LÆSE MERE:

Eva Änggård: "Skogen som lekplats – Naturens material och miljöer som resurser i lek." I Nordic Studies in Education, 2009 (2), p. 221-234.

FORSKER:

TRYGHED I NATUREN ER VIGTIG FOR BØRN

Børn får de bedste oplevelser i naturen når de føler sig i trygge rammer, fortæller forsker Eva Änggård. Det kan voksne skabe ved fx:

- at tage hen til det samme sted flere gange
- at tale med børnene om træer, dyr og andre naturfænomener, de møder på deres vej
- at vise legemuligheder i naturen ved at hjælpe med at sætte lege i gang.

Storbybørn oplever poetiske øjeblikke i naturen

Københavnske børn og pædagoger fik sanselige oplevelser og et større fællesskab i projektet "De Poetiske Øjeblikke" der handlede om at tage storbybørn med ud til skov og strand og stimulere dem til at finde ro og nærvær gennem æstetisk og sanselig pædagogik.

AF MARIA MOGENSEN

"Naturen er socialt inkluderende. Der er markant færre konflikter når man tager børn ud i naturen. De slås fx ikke om at få fat i den samme røde brandbil. Der opstår en ro og intimitet omkring aktiviteterne, og børnene kan være fuldt ud til stede."

Sådan fortæller Mikkel Nordentoft, pædagog og friluftsvejleder blandt andet i projektet "De Poetiske Øjeblikke" – et projekt hvor pædagoger fra 30 københavnske daginstitutioner ad flere omgange flyttede en gruppe storbybørn ud i skoven i en uge. Projektet blev til på initiativ af bl.a. pædagogisk leder Lisbeth Ryhl, og er gennemført i samarbejde med Professionshøjskolen UCC. EVA har evalueret projektet, der fik støtte fra Socialministeriets ansøgningspulje: "Bedre kvalitet i dagtilbud."

Børnene var til stede i nuet

Pædagogerne oplevede at børnene lærte at være til stede i nuet, og at der opstod et sammenhold i børnegruppen som fortsatte, også efter at de kom hjem.

"Børnene fik et større fællesskab efter at have været ude i naturen, og de blev sat ud over deres daglige sympatier og antipatier. De kom også ud af deres faste forestillinger om hvordan man leger, fx 'at man gynger i gynger, og sofaer hopper man ikke i'," siger Mikkel Nordentoft.

Børns sanser folder sig ud i naturen

I løbet af projektperioden fik pædagogerne undervisning i "Regio Emilia"-pædagogik som har fokus på æstetik og sanselighed og i høj grad handler om at aktivere børns sanser og følelser i naturen. Fx ved at lade børnene koncentrere sig fuldt ud om at fornemme havets bølger og træstammernes mange farver. Det sætter gang i børnenes fantasi og kan også rykke ved deres vante legemønstre.

"Det sansende, legende og nærværende er en vigtig del af den æstetiske pædagogik i naturen. Pædagogerne skal gribe nuet og forholde sig nysgerrigt og spørgende til det børnene oplever, frem for fx primært at have øje for de sociale processer der er i spil i børnegruppen," fortæller Mikkel Nordentoft.

> "Det sansende, legende og nærværende er en vigtig del af den æstetiske pædagogik i naturen. Pædagogerne skal gribe nuet og forholde sig nysgerrigt og spørgende til det børnene oplever."

Genkendelighed

Æstetisk læring kan foregå overalt så længe børn og pædagoger forholder sig nysgerrigt til at sanse omverdenen. Men naturen kan noget særligt. Dog skal man være opmærksom på at børn og især "naturfremmede" børn der ikke har oplevet skoven og havet tæt på, har brug for at opleve en genkendelighed i naturen for at føle sig trygge, fortæller Mikkel Nordentoft. Derfor var "De Poetiske Øjeblikke" organiseret omkring et naturværksted og Mikkel Nordentoft byggede hver dag en bivuak i skoven hvor børnene kunne finde læ og tryghed.

My Litte Pony på stranden

Man kan også skabe tryghed og genkendelighed ved at medbringe legetøj fra daginstitutionen. I projektet tog børnene fx deres My Little Pony-plastikdyr med ud i skoven, fortæller Mikkel Nordentoft:

"De lavede en fantastisk zoologisk have! Alt legetøj skal ikke være lavet af naturmaterialer. Vi er jo alle kulturvæsener, og selv Amazonas' indianere har deres pusterør med ud i naturen."

Mikkel Nordentoft understreger at der ikke er brug for unikke kompetencer og naturviden for at få glæde af pædagogik i naturen. Dog kan det være vigtigt for pædagogerne undervejs at få sparring på at bruge den æstetiske pædagogik. I forbindelse med "De Poetiske Øjeblikke" fik pædagogerne løbende vejledning af Mikkel Nordentoft og skrev dagbog om deres oplevelser med børnene. Efterfølgende drøftede de oplevelserne med udgangspunkt i den æstetiske pædagogik.

Mikkel Nordentofts råd til pædagoger der gerne vil i gang med at bruge naturen mere, er at tage udgangspunkt i det de kender. Er børnene fx glade for at male, er det en god idé at medbringe institutionens eget malergrej:

"Pædagogerne skal ikke vide alt om naturen på forhånd, men tage derud i deres eget tempo. De skal først og fremmest gøre det de er gode til, og som virker hjemme i institutionen. Naturen skal ikke ses som et unikt og helligt rum."

BRUG NATUREN MERE PÅ GRONNESPIRER.DK

På Friluftsrådets hjemmeside **www.gronnespirer.dk** deler en masse af landets daginstitutioner og dagplejere erfaringer med at bruge naturen på nye måder. Her er mere end 200 aktiviteter at lade sig inspirere af – og I kan selv tilføje flere. Grønne Spirer er Friluftsrådets grønne mærkningsordning for daginstitutioner.

HER KAN DU LÆSE MERE

Pædagogiske indsatser og nye initiativer på dagtilbudsområdet, Danmarks Evalueringsinstitut, 2010.

Leg jer sundere

Sundhed skal tage udgangspunkt i børnenes lege og verden, de voksne skal være aktive deltagere, og så handler sund levevis altså om meget andet end mad, lyder det fra sundhedsekspert Ida Husby.

TEMA **SUNDHED**

AF FREDERIK KIØRBOE

Maltes selvklæbende edderkoppehænder sætter sig fast på den regnglatte træstamme, og han udstøder i det samme et råb der giver genlyd på legepladsen. Med en elegant bevægelse hopper han over og løber på sikker afstand af Ronja der ser en mulighed for igen at få vejret og samle kræfter til den næste duel med Spiderman. Det er hårdt slid at beskytte sin imaginære borg, og det hjælper at være sund når man skal klare de seje kampe.

Børns sundhed og fysiske velvære er ekstra i fokus i daginstitutioner og hos dagplejere i disse år. Målet er at sætte ind over for den usunde livsstil der ifølge forsk-

ningen er et stigende problem i Danmark. EVA har netop evalueret en række udviklingsprojekter med fokus på sundere kost, bedre madvaner og mere bevægelse. Projekterne fik støtte fra Socialministeriets ansøgningspulje "Bedre kvalitet i dagtilbud" og fandt sted mellem 2006 og 2010. Evalueringen lagde vægt på at komme nærmere en forståelse af hvad der skal til for at øge børnenes sundhed, og hvilke udfordringer der er i forhold til at arbejde med sundhed.

Tag udgangspunkt i børnene

Ida Husby der er Master of Public Health, ph.d. og uddannelsesleder på Ernærings- og sunhedsuddannelsen Ankerhus ved University College Sjælland, var tilknyttet evalueringen som ekspert. Hun konstaterer at sundhedsarbejdet har størst chance for at lykkes hvis det integreres i børnenes hverdag.

"Det handler om at pirke til børnenes interesse og om at finde veje til at give dem viden og oplevelser som giver dem lyst til at bevæge sig mere og leve mere sundt. For at det kan lade sig gøre, er det vigtigt at personalets fokus på sundhed og de pædagogiske initiativer der sættes i gang, på en positiv måde forholder sig til og bliver en naturlig del af børnenes hverdag," fortæller Ida Husby.

Personalet er rollemodeller

En anden vigtig pointe er at personalet i dagtilbud er rollemodeller for børnene, især for de små børn, fortæller Ida Husby og forsætter: "Børn er rigtig gode til at læse både hvordan pædagogerne selv agerer i forhold til sund levevis, og hvad de andre børn i institutionen fx kan lide af mad eller har det sjovt med i forhold til lege- og bevægelsesaktiviteter."

Personalet i dagtilbuddene skal altså selv være aktivt og engagere sig på lige fod med børnene, fx når der spilles rundbold eller leges tagfat på legepladsen. I et af udviklingsprojekterne uddannede man nogle af daginstitutionens pædagoger som "legepiloter" – ressourcepersoner der skulle sætte lege og øvelser i gang med børnene og inspirere det øvrige personale til at sætte lege i gang og selv deltage i dem. Legepiloterne tog udgangspunkt i børnenes egne legeuniverser, brugte elementer fra børnenes stillesiddende lege og favoritlegetøj og omsatte det til nye og mere fysisk prægede lege. Det betød at institutionen fik flere fysiske aktiviteter både for børn og for personale, og at børnene fandt større glæde ved lege- og bevægelsesaktiviteter. Modsat viste andre udviklingsprojekter at indsatsen for at øge børnenes sundhed ikke slår igennem i daginstitutionerne når personalet ikke tillægger deres egen aktive deltagelse i bevægelsesaktiviteterne nogen rolle.

Debatten præget af holdninger til mad

Fysisk aktivitet er ifølge Ida Husby typisk let at integrere i børnenes leg og dagligdag på en positiv og konstruktiv måde fordi børns lege for det meste indebærer at de bevæger sig. Alligevel er det dog i høj grad

> "Fysisk aktivitet er typisk let at integrere i børnenes leg og dagligdag på en positiv og konstruktiv måde fordi børns lege for det meste indebærer at de bevæger sig."

UDVIKLINGSPROJEKT I HORSENS:

"BEVÆGELSE I LEG – LEG I BEVÆGELSE"

At få flere stillesiddende børn i leg og undgå eksklusion fra sociale fællesskaber var målet i et udviklingsprojekt som Horsens Kommune gennemførte fra 2007-09. Desuden ønskede man at få flere ressourcepersoner ("legepiloter") der kunne sætte lege og øvelser i gang med børnene og inspirere det øvrige personale til at gøre det samme. Legepiloterne fik kompetenceudvikling, deltog i netværk og afholdt workshopper og fyraftensmøder hvor de udvekslede erfaringer og ideer. Ideerne samlede man efterfølgende i et inspirationshæfte.

De vigtigste resultater af projektet er en styrket faglighed hos det pædagogiske personale i forhold til legepædagogik, øget viden om leg og bevægelse samt om hvorfor børn skal bevæge sig. Desuden er der kommet mere glæde ved bevægelse, flere bevægelsesaktiviteter både for børn og for voksne, og personalet er mere aktivt som rollemodeller for børnene.

IDA HUSBYS GODE RÅD

MERE SUNDHED I JERES DAGTILBUD:

- Tag udgangspunkt i børnenes hverdag og hvad der er vigtigt for dem
- Arbejd med sundhed på en positiv måde der giver energi til både børn og personale
- Personalet er rollemodeller for børnene, og som voksne skal I derfor være aktive og engagere jer sammen med børnene
- Mad- og måltidspolitikker er rigtig gode når de gør personalet skarpere på hvordan dagtilbuddet forholder sig til madvaner
- Mad- og måltidspolitikker skal være konstruktive frem for fordømmende eller negativt ladede, og de skal involvere forældre og andre relevante personer
- Det sociale spiller en vigtig rolle i forhold til arbejdet med sundhed, fx i forbindelse med måltider og lege
- Tænk jer grundigt om i forhold til de sundhedsinitiativer I etablerer, vær kritiske, og brug jeres sunde fornuft
- Hav dokumentationen i orden, og evaluer de initiativer og aktiviteter I sætter i gang, så I bliver bevidste om hvorfor I gør som I gør. Lad andre få glæde af jeres erfaringer.

mad-, måltids- og sukkerpolitikker der fylder i personalerummene og på forældremøderne i landets daginstitutioner. Måske fordi der er større uenighed både personalet og forældregruppen imellem når det gælder kost og madvaner, end når det gælder fysisk aktivitet og bevægelse, vurderer Ida Husby. Madpolitikker kan have værdi hvis de hjælper personalet med at forholde sig til hvorfor de fx vælger en bestemt sammensætning af børnenes kost frem for en anden. Men politikker indebærer også en risiko fordi de let bliver omsat på en problematiserende og restriktiv måde som kan skabe angst eller ekskludere børn på grund af deres præferencer for forskellig mad eller måder at gå til spisesituationen på. Hvis man vælger at indføre en mad- og måltidspolitik, skal man som samlet personalegruppe gerne i samarbejde med forældre og fx sundhedsplejersken gøre sig helt klart hvad man vil have ud af den:

"Mad- og måltidspolitikken skal være konstruktiv og ikke fordømmende. Og personalet bør løbende være opmærksom på hvorfor man vælger noget fra eller til i forhold til kost og madvaner. Det handler om at undgå at medvirke til at nogle børn ekskluderes fra det sociale fællesskab, fx fordi de ikke kan lide makrel i tomat, fordi de har særlige restriktioner i forhold til hvad de må spise, eller fordi de hjemmefra er vant til helt andre bordregler og kutymer end daginstitutionens. Dette må der tages hånd om så alle kan være med."

Kig kritisk på jeres måltider

Måltidet i sig selv kan understøtte daginstitutionens bestræbelser på at øge sundheden. Ida Husby anbefaler at man i institutionen underkaster måltider og mellemmåltider et kritisk blik: Er "måltidsmønstret" – det vil sige antallet og fordelingen af måltider og mellemmåltider – passende i forhold til børnenes alder og behov? Er "måltidsformatet", dvs. den mad der bliver serveret, madens farver, konsistens, smagsnuancer og sammensætning, passende? Giver man børnene kulinariske oplevelser og dermed erfaringer med og smag for sund mad? Og fungerer det sociale? Positive oplevelser omkring spisebordet, fx at børn og voksne viser omsorg for hinanden, sørger for hinanden, tjekker om deres sidekammerat

UDVIKLINGSPROJEKT I RUDERSDAL:

"GØR VI DET VI VED ER SUNDT?"

Rudersdal Kommune gennemførte i perioden 2007-09 et udviklingsprojekt som skulle øge pædagogernes viden om sundhedsfremmende initiativer.

Kommunen uddannede "sundhedsambassadører" i alle distriktsområder. Ambassadørerne skulle dels have overblik over de sundhedsinitiativer der allerede eksisterede i dagtilbuddene og dels virke som ressourcepersoner ved at inspirere og vejlede dagtilbudspersonalet i forhold til at gennemføre sundhedsprojekter. Desuden udformede kommunen en håndbog og et inspirationskatalog til dagtilbuddene.

Et af projektets vigtigste resultater er at det pædagogiske personale tænker og handler nyt og anderledes i forhold til sundhed. Desuden har de fået styrket deres evne til at dokumentere de initiativer de sætter i værk.

HER KAN DU LÆSE MERE

I EVA's evalueringsrapport "Pædagogiske indsatser og nye initiativer på dagtilbudsområdet" kan du læse mere om Rudersdal, Horsens og andre kommuners udviklingsprojekter om sundhed. Find rapporten på **www.eva.dk.**

har et glas, deler ud til hinanden og i det hele taget hygger sig sammen, skaber gode betingelser for at understøtte børn i at leve sundt.

Vær bevidste om hvorfor I gør som I gør

Får man integreret sundhedstiltagene i børnenes dagligdag på en konstruktiv og positiv måde, har man gode chancer for at få sundere børn i sin institution, vurderer Ida Husby der dog samtidig pointerer at der endnu ikke er en sikker og dokumenteret opskrift man kan følge. Det skal dog ikke afholde daginstitutionerne fra at gå i gang, understreger hun. Så længe man inddrager forskning og andres viden og erfaringer og bruger sin sunde fornuft, når man rigtig langt. Og så skal man selvfølgelig evaluere de initiativer og aktiviteter man sætter i værk.

"Herigennem kan vi oparbejde og komme nærmere et solidt vidensgrundlag omkring børns sundhed så vi bliver endnu mere skarpe på hvad vi gør, og hvorfor vi gør det," slutter Ida Husby.

Man forskelsbehandler da drenge og piger

Drenge bliver oftere hjulpet i tøjet. De bliver også oftere skældt ud. Men højrøstede piger bliver hurtigere tysset på end drenge – også selv om pædagogerne oplever at de behandler de to køn helt ens. Det viser en undersøgelse fra forskeren Christian Eidevald.

AF TRINE BECKETT

Når børnene kæmper med flyverdragterne i garderoben, er der større sandsynlighed for at de får hjælp hvis de er drenge end hvis de er piger. Til gengæld blander pædagogerne sig hurtigere når to piger råber højt eller slås om et stykke legetøj end når to drenge gør det. Selv om drengene generelt får flere skældud.

En ny undersøgelse af svenske Christian Eidevald viser at pædagogerne behandler børnehavebørn vidt forskelligt, afhængigt af deres køn. At de ubevidst tillægger kønnene forskellige egenskaber og dermed fremmer nogle egenskaber hos drengene og andre hos pigerne.

"Alle vil gerne møde det enkelte barn på det enkelte barns præmisser. Men i praksis viser det sig at vi tillægger drenge og piger forskellige egenskaber og derfor ubevidst møder dem med forskellige forventninger til hvad der er det naturlige og bedste for dem. Det gælder i den måde vi taler til dem på, den måde vi spiser med dem på, og den måde vi griber ind i deres lege på," siger Christian Eidevald.

Årets mest downloadede

Christian Eidevalds forskningsprojekt er på rekordtid blevet det mest downloadede fra Högskolan för lärande och kommunikation i Jönköping i Sverige hvor han er lektor og dr. phil. i pædagogik. Og det har overrasket ham hvor stor interesse der er for projektet der oprindeligt ikke skulle handle om køn, men om at dokumentere børns læreprocesser. Men da Christian Eidevald rykkede ud med sit videokamera, så han at kønnet var afgørende for hvordan pædagogerne var sammen med børnene. Og derfor valgte han i stedet i sit forskningsprojekt at dokumentere hvornår og hvordan man gør forskel.

Undersøgelsen fandt sted i to institutioner i grupper med tyve 3-5-årige. Det ene sted var man i forvejen meget opmærksom på at behandle kønnene lige. Det andet sted havde man ikke specifik opmærksomhed på det, men følte man gjorde det. Begge steder blev man dog overraskede over Christian Eidevalds observationer. Fx viste det sig at når børnene i garderoben fik hjælp til at tage deres flyverdragter på uden at de havde bedt om det, var det i tre ud af 65 tilfælde en pige der fik hjælp, og i 62 ud af 65 tilfælde en dreng.

Og i situationer med fri leg hvor pædagogerne oplevede et behov for at gribe ind og skælde ud, var det i tre ud af fire tilfælde drengene der måtte stå for skud. Til gengæld blev pigerne hyppigere bedt om at dæmpe sig selv om de beviseligt var mindre højlydte end drengene.

Drenge får andre spørgsmål end piger

Også i forhold til måden man talte til børnene på, var der forskel, fortæller Christian Eidevald med et eksempel fra spisesituationerne.

"Drengene blev typisk spurgt om ting de kunne svare på med enstavelsesord: 'Vil du have pølse? Vil du have mælk? Vil du have brød?' Mens pigerne blev bedt om at beskrive hvad de ønskede at få. Afhængigt af hvordan man opfatter sprogstimulering, kan man sige at pædagogerne favoriserede enten drengene eller pigerne. Drengene fik et stort passivt ordforråd, men lærte ingenting i forhold til at udtrykke sig."

> "Når man klumper folk og siger at drenge er vilde og piger er tidligt modne, er man med til at presse drengene og pigerne ind i faste skabeloner for hvordan man opfører sig."

Men, kunne man spørge, behandler pædagogerne ikke bare børnene forskelligt fordi der faktisk er forskel på hvad de har brug for?

"Jeg mener ikke at der ikke er forskel på kønnene. Og det er også vigtigt at forske i disse forskelle. Men den forskning som hele tiden har forskellen på kønnene i fokus, er med til at legitimere diskrimination. Når man klumper folk og siger at drenge er vilde og piger er tidligt modne, er man med til at presse drengene og pigerne ind i faste skabeloner for hvordan man opfører sig. Når man konsekvent hjælper drengene hurtigere i tøjet så de hurtigere kan komme ud på legepladsen, sørger man også for at det altid er dem der får de bedste cykler osv. Man begrænser pigernes muligheder for at tage for sig, samtidig med at man begrænser drengenes muligheder for at sidde ned og tage det roligt," siger Christian Eidevald.

Voksne former barnets senere muligheder

Han håber at hans forskningsprojekt kan hjælpe os til at indse at vi som voksne og pædagoger er med til at forme de muligheder børn har senere i livet.

MINITJEK

HVOR KØNNE ER VI?

Hvor ofte hjælper vi drengene i tøjet i garderoben i forhold til pigerne?

Hvor tit griber vi ind i en konflikt blandt drenge?– og blandt piger?

Hvordan stiller vi spørgsmål til henholdsvis drenge og piger?

"Piger skal kunne opføre sig som ledere og larme – de skal se at det er en mulighed, ligesom det er en mulighed at sidde stille og lege med perler. Og drengene skal opleve at det er i orden ikke hele tiden at være dem der går forrest og råber højt, men at det er acceptabel adfærd at stille sig i baggrunden. Begge køn skal kunne vælge forskellige positioner," siger forskeren.

Få den frie leg ned fra piedestalen

Men hvordan gør man så det? Det er Christian Eidevald i skrivende stund ved at undersøge nærmere. Men en af måderne er i første omgang at hive den frie leg ned fra den piedestal hvor skandinaviske pædagoger for mange år siden har sat den op.

"Fri leg er i virkeligheden ikke så fri. De voksne overlader godt nok magten til barnet, men fungerer alligevel i barnets periferi som en slags kontrolinstanser der griber ind når barnet overskrider nogle regler. Og de regler varierer fra drenge til piger," siger Christian Eidevald der dog ikke er imod fri leg. Den er bare blevet romantiseret, og det skal man holde op med, mener forskeren.

"I stedet skal man som pædagog være aktiv i det der sker, følge barnets tanker og stille spørgsmål der peger i nye retninger, også i forhold til lige muligheder for de forskellige køn."

HER KAN DU LÆSE MERE

Afhandlingen "Det finns inga tjejbestämmare: Att förstå kön som position i förskolans vardagsrutiner och lek" af Christian Eidevald handler om hvordan drenge og piger mødes med forskellige forventninger af pædagogerne og derfor behandles forskelligt. Afhandlingen er udgivet i 2009 af Högskolan för lärande och kommunikation i Jönköping og kan findes på **www.skolporten.com.**

Læs også artiklen i Bakspejlet 2008 om danske forskeres råd til at skabe plads til flere end to slags børn på **www.eva.dk**

I Åland forandrer man de voksne

Visionen i Ålands regering er at ingen børn presses ind i traditionelle kønsroller, men er frie til at være dem de er. Derfor underviser man de voksne.

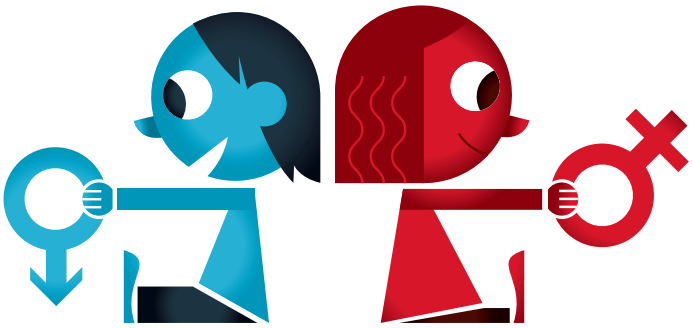
AF TRINE BECKETT

"Vi troede egentlig, at vi havde helt lige vilkår for drenge og piger. Men så kiggede vi vores legetøj igennem og så at vi havde langt flere dukker og pigeting end vi havde ting til drenge. Det ændrede vores syn på os selv."

Sådan fortæller Ann Skogberg der er leder af en institution for 2-7-årige i Åland hvor regeringen sidste år satte fokus på ligestilling i børnehaven. Siden da har samtlige pædagoger i den lille østat været igennem et undervisningsforløb hvor de er blevet præsenteret for forskellige måder at kigge på køn på og for redskaber til hvordan de kan arbejde med det i deres daginstitution.

Vivan Nikula er chef for ligestillingspørgsmål i Ålands regering og har stået i spidsen for projektet. Målet er at sikre at børnene får lige muligheder til at udnytte deres talenter – og ikke bliver presset ind i begrænsende kønsroller.

"Det handler ikke om at forandre børnene, men om at forandre de voksne – at se på deres holdninger og fordomme, for det er de voksne der møder børnene med forventninger og krav, som gør at piger og drenge får tanker om hvad der er kvindeligt og mandligt," fortæller Vivan Nikula der understreger at projektet ikke umiddelbart

går ud på at få flere mandlige rollemodeller på Blå Stue.

"Selvom en jævn kønsfordeling i personalegruppen kan vise at begge køn kan arbejde med børn, omsorg og pædagogik leder det ikke nødvendigvis til mere ligestilling eller et aktivt ligestillingsarbejde. Det er pædagogisk faglighed og viden om kønsarbejde der er de vigtigste kvalifikationer."

Kan drenge gå med neglelak?

Ligestillingsinitiativet blev sat i søen i september 2010. Siden da har pædagoger og ledere deltaget i workshopper og seminarer med nogle af de førende ligestillingskonsulenter fra Sverige. Også forældrene er blevet inviteret. Blandt andet til et møde om normalitet og maskulinitet hvor diskussionen handlede om hvornår drenge falder uden for forståelsen af hvad rigtige drenge er. Er det o.k. de tager neglelak på? Går i overalls? Leger med perler? Krammer hinanden? Rigtig mange synes at mødet var godt og satte tanker i gang, siger Vivan Nikula. Og det er første skridt i ligestillingsarbejdet.

"Det handler ikke om at man skal smide alt hvad man hidtil har gjort, over bord. Men at man er bevidst om hvordan man indretter sig, hvilket legetøj man har, om man i det hele taget behandler kønnene forskelligt. Siger man som pædagog fx kun til mødrene hvad børnene skal huske at have med næste dag? Eller involverer man også fædrene? Man kan tro at man er ligestillet, men når man kigger på sig selv, kan det vise sig at være anderledes."

Børnene mindre låste end før

I Ann Skogbergs institution fik man en aha-oplevelse ved at diskutere internt i personalegruppen hvordan man ser på normer for mænd og kvinder og hvordan disse smitter af på ens reaktioner på børnenes lege. Det førte til ændringer af praksis, hvilket man nu kan se på børnene, fortæller Ann Skogberg:

"De tager mere for sig af forskellige lege. De prøver flere legesager og er ikke så låste som før."

> "Vi troede egentlig, at vi havde helt lige vilkår for drenge og piger. Men så kiggede vi vores legetøj igennem …"

Modstand et vilkår

Ann Skogberg og personalet i hendes og i de fleste andre børnehaver i Åland har taget godt imod regeringens initiativ. Men ikke alle. Nogle fædre og mandlige pædagoger følte at deres køn blev anklaget, og nogle kvindelige pædagoger tolkede modsat at der var en dagsorden om at de kvindelige pædagoger ikke var gode nok. Der opstod derfor en heftig debat i aviserne. Modstanden overraskede dog ikke Vivan Nikula:

"Udviklings- og forandringsarbejde sker ikke altid friktionsfrit. Og slet ikke når det gælder ligestillingsarbejde. Man sætter spørgsmålstegn ved holdninger og vurderinger som opleves som normale og accepterede i samfundet. Og det er ikke før nogen bryder normen, at man opdager hvad normerne er."

FAKTA

LIGESTILLINGS-INITIATIVET I ÅLAND

Ålands regerings initiativ har til formål at integrere ligestillingsperspektivet i ålandske dagtilbud i 2010-2011. Det sker i tre trin:

1. gøre status over dagtilbuddenes bevidsthed om køn og ligestilling
2. forandre og udvikle arbejdet med ligestilling
3. følge op og sprede gode eksempler og metoder som bidrager til ligestillede daginstitutioner.

Regeringens forslag er ikke en forpligtende lov. Den enkelte kommune i Åland har selv afgjort om kommunens institutioner skulle arbejde med ligestilling, men alle 16 kommuner har sagt ja og følger op på ligestillingsarbejdet i forbindelse med deres tilsyn.

Faglige netværk er dagplejens fremtid

Faglige netværk mellem dagplejere giver et kompetenceløft og skaber mere arbejdsglæde hos både dagplejere og dagplejepædagoger. Det er erfaringen fra dagplejen i Odsherred Kommune som siden 2007 har arbejdet med faglige netværk med fokus på udsatte børn.

AF RIKKE WETTENDORFF

"Jeg har altid syntes at små børn skulle være i et hjemligt miljø. Men der har måske været en tendens til at dagplejen blev så hjemlig at det gik ud over fagligheden. De faglige netværk har udviklet fagligheden både hos den enkelte dagplejer og i dagplejen generelt."

Sådan siger Anette Haudal, leder af dagplejen i Odsherred Kommune hvor man begyndte at arbejde med faglige netværk i forbindelse med et udviklingsprojekt om udsatte børn. Årsagen var at man gerne ville blive bedre til at håndtere udsatte børns behov. Derfor besluttede man sig for at identificere forskellige måder at være udsat på og at specialisere en række dagplejere så børnene kan blive mødt af en person med specialviden på netop det område hvor børnene har et behov.

Fællesskab udvikler faglighed

Udviklingsprojektet resulterede i dannelsen af 6 netværk med hvert sit fokusområde, blandt andet et med fokus på for tidligt fødte børn, et om særlig stimulering som har fokus på bl.a. motorik og sanser, og et om børn i udsatte positioner. Netværkene kan løbende trække eksperter ind til at kvalificere arbejdet. Således har børne- og familieforsker Per Schultz Jørgensen og børnepsykolog Margrethe Brun Hansen været koblet til flere af netværkene. Når man valgte at organisere dagplejerne i netværk, skyldtes det at dagplejepædagogerne tidligere havde gjort sig gode erfaringer med det i forhold til deres tilsynsarbejde – eller konsulentfunktion som dagplejen i Odsherred kalder det.

"Det fællesskab der voksede frem, gjorde at den faglige sparring udviklede sig, og vi fik en større sikkerhed for at vi ikke overså noget. Den model ville jeg gerne overføre til dagplejerne," fortæller Anette Haudal.

Dagplejere i overhalingsbanen

Konkret består hvert af de faglige netværk af 6-12 dagplejere fordelt ud over hele kommunen. Netværkene bliver sammensat af dagplejekontoret der udpeger de dagplejere som skal være med, ud fra hvem der har erfaringer på området allerede, og hvem der har særlige styrker og kompetencer at byde ind med. Netværkene vokser dynamisk. Hvis en dagplejer får et barn der har behov for et særligt fokus, bliver dagplejeren inddraget i det relevante netværk.

"I det faglige netværk er du hele tiden i udvikling og klar til at møde nye udfordringer. Det er medarbejderinnovation når det er bedst."

Knapt 62.000 børn eller cirka halvdelen af alle 0-2-årige børn der bliver passet uden for hjemmet bliver passet i den kommunale dagpleje.

Hvert netværk har tilknyttet en dagplejepædagog som fungerer som tovholder. Det er blandt andet tovholderens opgave at afdække netværkets udviklingsområder og finde ud af hvor netværket mangler viden, fortæller Anette Haudal:

"Dagplejepædagogerne er blevet meget opsøgende i forhold til ny viden fordi de jo skal være på forkant – og det er sin sag, for dagplejerne bliver jo dygtigere og dygtigere. Men det er med til at give dagplejepædagogerne energi og gøre deres arbejde betydningsfuldt. Og så er det jo dejligt at mærke at udviklingen vokser nedefra og ikke kun udgår fra dagplejekontoret."

Netværkene har skabt en åben kultur

Trygheden i netværket har været med til at skabe en åben dialog – det er fx o.k. at en dagplejer siger til en kollega at hun kan se at et barn i hendes gruppe ikke udvikler sig, og foreslår at det pågældende barn kommer i gæstepleje i en periode for at se om der sker en ændring.

"Før i tiden ville det aldrig ske. Netværkene har skabt en åben kultur hvor det er o.k. at sige sådan til hinanden. Der er fokus på fagligheden og ikke alt muligt andet. Dagplejernes dialog er blevet en faglig dialog, og fokus er på barnets behov."

Lederen af dagplejen i Odsherred er overbevist om at faglige netværk er vejen frem for dagplejen fordi det skaber udvikling at samarbejde med kolleger om at nå nye faglige mål, samtidig med at man bliver opkvalificeret med den nyeste faglige viden.

"I det faglige netværk bliver du inspireret af ny viden og bekræftet af dine kolleger når du gør noget godt. Du er hele tiden i udvikling og klar til at møde nye udfordringer. Det er medarbejderinnovation når det er bedst, og det er simpelthen fremtiden for dagplejen!," slutter Anette Haudal.

ANETTE HAUDALS GODE RÅD

TIL LEDEREN DER VIL STARTE FAGLIGE NETVÆRK

Vær en modig leder
Hav modet til at beslutte hvilke dagplejere der skal med i hvilke netværk, og vær klar til at give en ærlig forklaring hvis en dagplejer spørger hvorfor hun ikke blev udpeget til et netværk.

Skab et fælles fundament
Skab et fælles fagligt fundament for arbejdet i netværkene. Hvad mener vi egentlig når vi taler om fx "omsorg" og "tryghed", og hvilket menneskesyn hviler vores arbejde på?

Sig hellere ja end nej
Giv plads til forskellighed. Nogle netværk kan have brug for at mødes oftere end andre. Tag udgangspunkt i de enkelte netværks behov, og lad ikke en stram struktur kvæle arbejdet.

Lad det vokse nedefra
Lad medlemmerne af netværket være med til at sætte målene og definere processen. Det giver energi og næring til arbejdet at blive inddraget og at have indflydelse.

Dagplejen er mere end trygge hjemlige rammer

Dagplejens intime rum er velegnet til at give udsatte børn den omsorg de trænger til. Men børnene har også brug for at blive stimuleret intellektuelt, og det bliver dagplejerne bedre til når de mødes i faglige netværk, lyder det fra forsker Bente Jensen.

TEMA **DAGPLEJE**

AF RIKKE WETTENDORFF

Mads på 2 som har det svært derhjemme, bliver krammet og skiftet og vasket hos sin dagplejer. Han får ro og tryghed og måske ekstra opmærksomhed og hjælp til at lege med de andre børn. Det er rigtig godt for Mads. Men det er ikke nok hvis dagplejeren for alvor skal hjælpe Mads med at klare sig i daginstitution, skole og videre frem gennem livet. Så skal dagplejeren nemlig også tænke i læring. Og det er ikke nødvendigvis en rolle dagplejeren kan se sig selv i – slet ikke hvis hun føler hun bliver pålagt et arbejde med læreplaner som andre har defineret.

Hvis børn skal klare sig

Bente Jensen har forsket i dagplejens muligheder for at gøre en forskel for udsatte børn og i dagplejernes forhold til omsorg og læring. Hendes forskningsprojekt har strakt sig over to år og omfatter foruden en landsdækkende spørgeskemaundersøgelse blandt 2.000 dagplejere også interviews med 22 dagplejere og 6 dagplejeledere. Bente Jensen konstaterer at man i arbejdet med de udsatte børn både skal stimulere børnene intellektuelt og styrke deres sociale relationer:

"Vi ved fra international forskning at de børn der klarer sig på trods af deres vanskelige sociale vilkår, er børn der både er blevet intellektuelt stimuleret gennem daginstitutioner eller andre former

> "Hvis dagplejen kun fokuserer på relationsarbejdet og udvikling af sociale kompetencer, så kommer de udsatte børn til at mangle den del der handler om læring."

for interventionsprogrammer og har gode relationer til andre. Så hvis dagplejen kun fokuserer på relationsarbejdet og udvikling af sociale kompetencer, så kommer de udsatte børn til at mangle den del der handler om læring," siger Bente Jensen.

Læring strider mod selvforståelse

Men et er børnenes behov. Noget andet er hvordan man så arbejder med det i dagplejen. Og her deler vandene sig. Mens nogle dagplejere oplever kravet om læring som en del af deres egen faglige udvikling og gerne vil bruge læreplaner til at arbejde systematisk med børnenes sprog, motorik osv., er der andre som ikke ser det læringsperspektiv de pædagogiske læreplaner er udtryk for, som hørende hjemme i dagplejen. Det hænger blandt andet sammen med at dagplejen traditionelt har fungeret som et hjem i stedet for det hjem som barnet ikke kan være i om dagen fordi mor og far arbejder eller af andre grunde har brug for pasning. Der har været fokus på den hjemlige dimension hvor deltagelse i hjemlige gøremål har en værdi i sig selv og derfor ikke bliver tænkt sammen med læringsmuligheder. Og hvis man i dagplejen har det som sit mål at skabe et miljø for barnet der er "næsten lige så godt som hjemme", og hvor arbejdet udspringer af hverdagens forløb, så kan læreplaner med krav om at sætte fokus på bestemte læreplanstemaer føles fremmede og måske endda i modstrid med dette mål, siger Bente Jensen: "Dagplejerne giver fx udtryk for at læreplansarbejdet er for svært, at de ikke har tid, eller at det er for firkantet at skulle arbejde efter en læreplan."

Ikke nødvendigvis modsætning mellem læring og omsorg

En vigtig pointe fra forskningsprojektet er dog at den modsætning mellem hverdagspædagogikken og arbejdet med læreplaner som nogle dagplejere oplever, har godt af at blive udfordret. Faktisk behøver den slet ikke at være der:

"Mange af de dagplejere der ved projektets start mente at læreplansarbejdet stod i modsætning til at følge det enkelte barns behov og interesser, ændrede holdning undervejs da de fik diskuteret indholdet i deres arbejde med andre dagplejere, og gav efterfølgende udtryk for at de ikke længere så de to ting som værende i modstrid med hinanden," forklarer Bente Jensen.

Dagplejernes forbehold over for at arbejde struktureret med læring ligger i at det opleves som noget fremmed og noget der er bestemt udefra, og at dagplejerne ofte ikke føler sig inddraget. Dagplejerne har stor viden og mange idéer som de kommer frem med i mindre grupper som fx netværk mellem dagplejerne. Men de mangler måske modet til at sige hvad de mener, når de sidder i lidt større fora som fx på et personalemøde. Hvis man skal styrke dagplejernes evne til at tage imod og løfte særligt de udsatte børn, er det vigtigt at inddrage dagplejernes egne visioner og tage deres behov for at blive inddraget i alle faser af arbejdet med læreplaner alvorligt. I forskningsprojektet fremhævede dagplejerne netop behovet for at få mulighed for at drøfte ikke bare indholdet af læreplanerne, men også deres betydning for arbejdet i dagplejen. Og her kan netværk virkelig gøre en forskel, konstaterer Bente Jensen:

"Det at drøfte sit arbejde med andre dagplejere sætter refleksioner i gang som giver nye perspektiver og inspiration til andre måder at gå til arbejdet på. Netværksarbejde og et mere tydeligt samspil dagplejepædagoger og dagplejere imellem vil skabe udvikling – for dagplejerne selv, for de udsatte og andre børn."

HER KAN DU LÆSE MERE

Jensen, Bente: Udsatte børn i dagplejen – en undersøgelse af viden, hverdagsliv og udviklingsmuligheder, Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag, 2009.

“Der er fx ikke plads til at tale om den pædagogiske virkelighed som en kompleks størrelse hvor styring handler om at tage sig af en masse forskellige behov.”

Hvem bestemmer hvad der er god pædagogik?

Det gør de der stiller krav om at definere den, og det er politikere og forvaltning snarere end pædagogerne selv. Forsker Maja Plum har undersøgt hvad der sker når forvaltning og pædagoger mødes for at tale om det pædagogiske arbejde.

AF TRINE BECKETT

"Når pædagoger bliver bedt om at synliggøre hvad der skaber værdi og kvalitet i dagtilbud, er det ikke altid at deres svar afspejler hvad de egentlig synes. For i kravet om synlighed ligger nogle faste rammer for hvad det er legitimt at synliggøre." Sådan lyder konklusionen fra forsker Maja Plum der i forbindelse med sin ph.d.-afhandling har overværet en række møder hvor pædagoger og forvaltere forsøger at sætte ord på den pædagogiske ydelse.

Risiko for at overse dele af det pædagogiske arbejde

Mere konkret har hun siddet som observatør ved samtalerne mellem de to parter. Observationerne er mundet ud i artiklen "Den synliggjorte pædagog – viden, styring og produktionen af pædagogisk identitet" der beskriver hvordan man risikerer at overse væsentlige dele af det pædagogiske arbejde fordi det ikke passer ind i den forestilling forvaltningen har om hvad der er pædagogik. Og det er ikke fordi nogen er onde eller ikke har de bedste intentioner – tværtimod, understreger Maja Plum, det handler blot om at de der sætter rammen eller diskursen for en samtale, også definerer hvad indholdet af den kan være.

Forvaltningen er hård, pædagogerne bløde

Det der så sker når forvaltning og daginstitution mødes, er at forvaltningen kommer til at stå for noget målrettet, systematisk og hårdt, mens pædagogerne indtager den modsatte position og kommer til at stå for noget blødt og rundt, viser Maja Plums observationer. Det betyder at forestillingen om det målrettede bliver styrende for definitionen af hvad der skal lægges vægt på i daginstitutionerne – hvad der skal være synligt. Dette på trods af at intentionen fra begge parter er at snakken er ligeværdig og på neutral grund hvor ingen bestemmer over hinanden, men i fællesskab når frem til hvad der skaber kvalitet.

"Det ligger i rammen for samtalen at pædagogiske handlinger har et formål, at de kan måles og vejes, og at pædagogerne har særlige midler og metoder til at nå deres mål. Der er fx ikke plads til at tale om den pædagogiske virkelighed som en kompleks størrelse hvor styring handler om at tage sig af en masse forskellige behov – nogle skal skiftes, nogle skal have mad, og andre skal trøstes," siger Maja Plum.

Børn ved motorvejen

De målrationelle handlinger, altså dem man kan måle og følge op på, bliver de synlige handlinger, og er derfor også dem pædagogerne selv lægger vægt på når de skal beskrive værdien af deres arbejde – selv om der måske er andre dele af deres arbejde de finder vigtigere. Typisk vinder udvikling og læring således over omsorg fordi omsorg er sværere at sætte på en rationel formel, konstaterer Maja Plum med et eksempel:

"Jeg har oplevet at pædagoger har foreslået omsorg som et mål, men det er endt med at blive defineret som et middel til udvikling. Spørgsmålet er om vi mener det er uvæsentligt at børn får solcreme på, eller at de får noget at spise. Jeg mener at vi glemmer at diskutere hvad det kræver at børn ikke bliver efterladt ved en motorvej," siger Maja Plum hvis ambition frem for alt er at sætte fokus på de rammer der bliver opstillet for at diskutere kvaliteten af det pædagogiske arbejde. Hun har ikke noget alternativ til den måde tingene foregår på, men hilser nye initiativer velkommen.

FORSKERENS GODE SPØRGSMÅL:

Ifølge Maja Plum skal pædagoger ikke blot forholde sig analytisk til deres egen praksis men også til hvad der skaber rammerne for diskussionen af den. Du skal ikke bare svare det du tror forvaltningen vil høre, men forholde dig til hvilke forestillinger der ligger til grund for spørgsmålet. Hvad fortæller det om deres forståelse at de stiller spørgsmålet på netop den måde de gør?

HER KAN DU LÆSE MERE

Maja Plum: Den synliggjorte pædagog – Viden, styring og produktionen af pædagogisk identitet. I Nordic Studies in Education, 2009, 29 (4), p. 325-337.

Vejen fra læringshistorie til kommunalt evalueringsfællesskab:

Oskar og to andre drenge sidder alene på stuen med en plade med magnetbogstaver. De har skrevet to lange sætninger af 'volapykord', da pædagogen Mette kommer ind. Oskar spørger Mette, hvad der står: "Jah …", svarer Mette og kan ikke umiddelbart finde nogen rigtige ord. Så finder hun dog de sidste to bogstaver i rækken: "K og O er lig med ko", forklarer hun. Oskar spørger igen, forventningsfuldt: "Hvad står der mere?" Mette finder nu et S og et Ø: "Nu står der sø". "Ha ha", griner Oskar, "en søko!" "Det er der faktisk noget, der hedder", siger Mette. "Mærkeligt", svarer Oskar, og de griner alle sammen.

Læringshistorien fortæller noget om den læringsproces Oskar er i gang med – at bogstaver kan danne nye ord – og noget om den pædagogiske tilgang – at Mette fanger børnenes interesse og bekræfter at deres nysgerrighed er berettiget og at hun bygger videre på deres initiativ ved at skabe nye ord sammen med børnene. Når Mette fortæller historien videre til de andre pædagoger og ledere i det pædagogiske evalueringsfællesskab, får de sammen talt frem, hvor i historien, der sker en læreproces for barnet, og hvor hun med sin pædagogiske indsats flytter noget. De andre pædagoger i institutionen fortæller deres læringshistorier, i fællesskab kobler de historierne til hinanden og inddrager efter behov andre fagpersoner som fx en tale-hørepædagog, pædagogisk konsulent eller lignende, for at kvalificere de pointer de hæfter sig ved i historierne. Pædagoger og ledere diskuterer desuden deres erkendelser i forhold til anden relevant viden som fx sprogvurderinger, forskning, mål i den pædagogiske læreplan og samler historierne i en såkaldt metafortælling med erkendelser og pointer de kan bruge i det videre arbejde. Pointerne fra metafortællingen kan blive bragt videre i det kommunale evalueringsfællesskab hvor også forældre, politikere og andre repræsentanter fra forvaltningen deltager.

Fortællinger udvikler pædagogisk kvalitet

Konkrete fortællinger om børns sproglige udvikling skal hjælpe pædagoger, ledere, politikere og forvaltning til at udvikle det pædagogiske arbejde.

TEMA **LEDELSE**

AF PIA VINTHER DYRBY

"Når daginstitutioner kommunikerer skriftligt til forvaltning og politikere kan der opstå misforståelser. En institution kan fx sende papirer ind der i deres optik indeholder viden om deres praksis men forvaltningen fortolker det som om institutionen arbejder med en bestemt metode. Forvaltningen kender ikke den betydning, pædagogerne tillægger de informationer, de giver videre og resultatet er derfor at pædagogerne ikke kan genkende sig selv i den videre afrapportering. Man mangler et fælles sprog, en fælles forståelse."

Ordene kommer fra Jan Duvander, pædagogisk konsulent i Vordingborg kommune. Han har været med til at udvikle et evalueringsredskab der skal styrke forståelsen og dialogen mellem daginstitutioner, politikere og forvaltning og bidrage til at udvikle kvaliteten. Danmarks Evalueringsinstitut (EVA) står i samarbejde med Vordingborg, Odense og Furesø kommune bag udviklingen af redskabet der har fokus på børns sproglige udvikling, men også kan bruges til at udvikle og formidle læring og kvalitet i forhold til andre fokusområder.

Et redskab i tre trin

Groft sagt går redskabet ud på at sikre at man i stedet for at diskutere kvalitet ud fra abstrakte mål eller begreber, bruger læringshistorier som et konkret udgangspunkt for dialogen mellem daginstitutioner og forvaltning. Konkret består redskabet af tre dele: læringshistorier, det pædagogiske evalueringsfællesskab og det kommunale evalueringsfællesskab. Den første del handler om at den enkelte pædagog iagttager og skriver historier om børns læring i konkrete situationer. Den næste del er et dialogforum, hvor pædagoger reflekterer over de enkelte læringshistorier og sammen med lederen skaber en eller flere fælles fortællinger der fastholder centrale detaljer og pointer fra dialogen. Endelig er det kommunale evalueringsfællesskab et forum, hvor pædagoger, ledere, forvaltning, politikere og forældre mødes omkring de centrale fortællinger. Her kan fortællingerne også kobles til anden relevant viden, som fx overordnede målsætninger og resultater

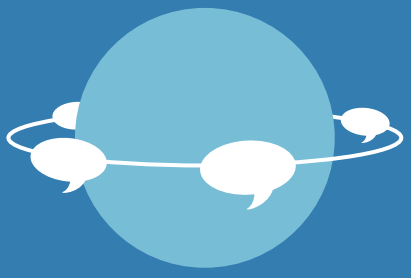
OM EVALUERINGSREDSKABET

Fortællinger og evalueringsfællesskaber om børns sproglige udvikling er ét ud af i alt syv redskaber i et projekt om faglige kvalitetsoplysninger. Projektet er igangsat i et samarbejde mellem Social- Undervisnings- og Finansministeriet og KL. Formålet med redskaberne er bl.a. at de kan bruges både af medarbejdere og ledere i den enkelte institution i det løbende arbejde med at udvikle kvaliteten der og af forvaltning, forældre og politikere i deres arbejde med at udvikle kvalitet på dagtilbudsområdet generelt.

LÆRINGSHISTORIER

Læringshistorier er fortællinger om et eller flere børns læring i konkrete situationer.

PÆDAGOGISK EVALUERINGSFÆLLESSKAB

Det pædagogiske evalueringsfællesskab er et pædagogisk dialogforum der tager afsæt i en serie af læringshistorier.

KOMMUNALT EVALUERINGSFÆLLESSKAB

Det kommunale evalueringsfællesskab er et dialogforum hvor pædagoger, ledere, forvaltningsansatte, forældre og politikere tager udgangspunkt i metafortællinger om børns læring.

fra sprogvurderinger for at diskutere hvad der skaber pædagogisk kvalitet.

Redskab giver nye indsigter

Deltagerne i udviklingen af evalueringsredskabet oplever at det giver en anderledes indsigt og dialog om læring og udvikling inden for det pædagogiske felt. Pædagoger og ledere får for deres del en fornemmelse af hvilken viden de øvrige parter efterspørger og hvordan deres dagligdag spiller sammen med forskellige andre opgaver og roller på dagtilbudsområdet. Jette Hansen, leder af Æblehaven Køng i Vordingborg beskriver oplevelsen som:

"Det bliver mere nærværende at tale om målene for vores arbejde, når det starter hos børnene og i de situationer man selv har været en del af. Det bliver også nærværende for den enkelte når man kan følge sin egen historie og se hvor den bliver af, og følge hvordan den hænger sammen med andre historier."

Og repræsentanterne fra forvaltningen oplever ligeledes, at man i højere grad taler samme sprog, eller "opnår en fælles forståelse", som Jan Duvander formulerer det. Han understreger at dialogen om de pædagogiske fortællinger ikke fejer økonomiske nøgletal og politiske målsætninger af banen, men de tilfører noget værdifuldt, og i Vordingborg fortsætter man arbejdet. I Odense undersøger man i øjeblikket, hvordan fortællinger kan indgå i kvalitetsoplysningerne for dagtilbudsområdet i 2011. Ambitionen er at flere fortællinger med tiden kan betyde færre misforståelser og mere kvalitet i fremtidens dagtilbud.

NYSGERRIG PÅ FORTÆLLINGER SOM UDVIKLINGSREDSKAB?

Læs mere på **www.eva.dk.**

Ja tak til forældrekritik

Forældrenes input kan forvandles fra irriterende kritik til et vigtigt bidrag til udvikling hvis dagsinstitutionen inddrager det systematisk, fortæller specialkonsulent Helene Brochmann der står bag et nyt materiale til forældreinddragelse, "Se med forældrenes øjne".

TEMA **FORÆLDRESAMARBEJDE**

AF STINE ANDERSEN

Forældrene er vigtige men ofte oversete partnere for pædagogerne. De har ofte andre holdninger end dagsinstitutionens personale og kan bidrage med nye perspektiver på børnenes liv og trivsel, især hvis man inddrager deres holdninger systematisk.

Det fortæller Helene Brochmann, specialkonsulent på EVA som har været med til at udvikle materialet "Se med forældrenes øjne", der handler om hvordan man kan sætte dialogen med forældrene i system:

"Mange pædagoger frygter forældres kritik, men folk er forskellige, og kritik får man uanset om man vil det

eller ej. Hvis man som pædagog går i forsvarsposition, bliver det en frustrerende situation for begge parter, og der kommer ingen reel dialog i gang. Men hvis man derimod inviterer forældrenes perspektiver ind i en struktureret sammenhæng, kan man bruge kritikken konstruktivt."

Forældre og pædagoger har fælles interesse

Forældre har som brugere af dagtilbuddet rent demokratisk en ret til at komme til orde og få indflydelse gennem forældrebestyrelsen. Men det kan godt være lidt langt væk i hverdagen, og de forældre der deltager i bestyrelsesarbejdet, afspejler måske heller ikke alle holdninger i forældregruppen. I det daglige samarbejde er det derfor vigtigt at være fokuseret på at forældre og pædagoger har en stærk fælles interesse i at hverdagen for børnene skal være god – også selvom der måske er forældre man som pædagog ikke umiddelbart er på bølgelængde med – og at få denne interesse i spil i udviklingen af kvaliteten i institutionen.

"Forældrene får luft for deres frustrationer og føler sig anerkendt hvis de bliver opfordret til at ytre sig, og det kan være kilde til større tillid, åbenhed og engagement i institutionen til glæde for alle. Samtidig får personalet mulighed for at formidle deres perspektiver i forhold til den institutonssammenhæng deres barn indgår i, så forældrene får en større forståelse af dagtilbuddet," siger Helene Brochmann.

Den systematiserede dialog med forældrene kræver noget forberedelse, men Helene Brochmann understreger at det ikke behøver at være meget tidskrævende og svært at komme i gang. EVA's materiale kommer med meget konkrete vejledninger til hvordan man kan arbejde med inddragelse via spørgeskemaer, fokusgrupper, temaforældremøder osv., og forklarer hvilket udbytte man kan forvente af de enkelte metoder. Det er vigtigt at vælge den metode som passer til forældregruppen og personalet i den enkelte institution, for at det skal give mening, siger Helene Brochmann.

"For at få det største udbytte er det vigtigt at få så mange med som muligt, og især er det vigtigt at nå ud til dem som man ikke normalt har så meget kontakt med. Fx er det godt at overveje om nogle forældre har barrierer i forhold til at læse, skrive eller ytre sig i store forsamlinger."

GODE TIPS NÅR I SKAL INVOLVERE FORÆLDRENE

Spørgeskema, fokusgruppeinterview, temaforældremøde, cafédiskussion, fortællinger, postkasse eller notesbog og internet?

"Se med forældrenes øjne" giver syv simple metoder til at spørge forældrene om hvad de mener. Før I går i gang, skal I vurdere om I gerne vil have et kvantitativt udbytte hvor I primært undersøger hvor mange der synes hvad: Hvor mange forældre synes vi har indrettet legepladsen godt? Eller et kvalitativt udbytte hvor I får input til indhold: Hvad synes forældrene er godt eller mindre godt ved vores legeplads, og har de forslag til hvordan den kan forbedres? I skal også vurdere metoden i forhold til hvad I synes I som personalegruppe – eventuelt med hjælp fra bestyrelsen – kan håndtere og har overskud til at følge op på.

HER KAN DU LÆSE MERE

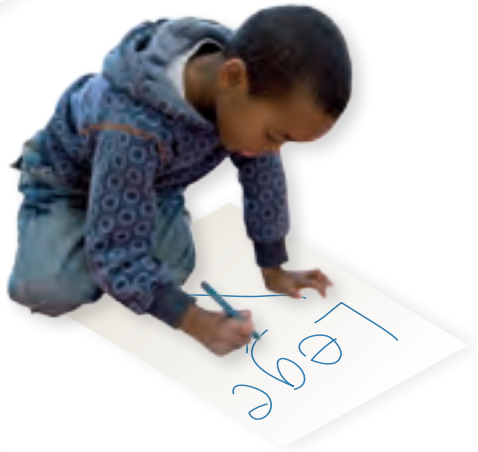
"Se med forældrenes øjne. En guide til inddragelse af forældrene i kvalitetsudviklingen i dagtilbud", Danmarks Evalueringsinstitut, 2010.

Materialet indeholder et introduktionshæfte samt et særskilt hæfte om hver enkelt metode. Det kan findes på EVA's hjemmeside www.eva.dk eller bestilles på tlf. 35550101.

Forældre flytter vores faglighed

En højere grad af refleksion, mere tilfredsstillende forældremøder og bedre forståelse for forskellige perspektiver er hvad institutionerne Spiloppen og Murergården får ud af at arbejde systematisk med forældredialog.

TEMA **FORÆLDRESAMARBEJDE**

AF STINE ANDERSEN

Forældre og pædagoger har et fælles ansvar for at børnene opdrages og udvikles på en ordentlig måde, og derfor er det naturligt at gå i dialog med forældrene om hvordan tingene skal foregå i institutionen. Brita Fabricius er leder af Den Integrerede Institution Murergården på Nørrebro, og Ole Eriksen er leder af Børnehuset Spiloppen på Frederiksberg. Begge steder arbejder man systematisk med at inddrage forældrene i institutionens arbejde.

Temamøder og spørgeskemaer

I Spiloppen afholder man temaforældremøder, ligesom man har gennemført flere spørgeskemaundersøgelser, og bestyrelsen afholder cafémøder for forældrene om særlige emner. I Murergården afholder man konsekvent temaforældremøder og prioriterer også i dagligdagen dialogen med forældrene højt. Begge steder oplever man at forældrenes input er en gevinst for det pædagogiske arbejde. Det sætter gode pædagogiske diskussioner og refleksioner i gang og er en mulighed for at formidle institutionens pædagogiske praksis til forældrene. Ole Eriksen peger desuden på at temaforældremøderne i sig selv er mere tilfredsstillende for det pædagogiske personale:

"Før var pædagogerne oplægsholdere og formidlere af praktisk viden. Det kunne godt blive kedeligt i længden både for dem selv og for forældrene. Nu er informationsdelen beskåret kraftigt for at give rum for dialog, og det giver næring til mange gode faglige diskussioner i personalegruppen," siger Ole Eriksen.

> "Før var pædagogerne oplægsholdere og formidlere af praktisk viden. Det kunne godt blive kedeligt i længden både for dem selv og forældrene."

Dialog skal der til

Både Murergården og Spiloppen beskriver deres tilgang til forældresamarbejdet som dialogorienteret. I det ligger blandt andet at forældrenes input er med til at præge det pædagogiske arbejde. Ifølge Brita Fabricius er kontakten til forældrene simpelthen med til at sikre at personalet holder fingeren på pulsen i forhold til den pædagogiske opgave:

"Den pædagogiske kerneopgave er kontekstafhængig og hele tiden i bevægelse. Derfor skal pædagogerne i institutionen være villige til at reflektere over deres eget ståsted og også nogle gange være åbne for at rykke sig," siger Brita Fabricius.

Forældre får ikke al magt

I Murergården lader man således forældrenes ønsker have indflydelse på prioriteringerne i institutionens udviklingsplan. Brita Fabricius understreger dog at det dialogorienterede ikke betyder at pædagogerne overgiver al magt til forældrene. Snarere at man får sat ord på de pædagogiske principper og opnår en fælles forståelse, fortæller hun med et eksempel:

"Vi kan fx have en diskussion på vores temaforældremøde om hvor meget vores vuggestuebørn skal være ude. Forældrene vil gerne have at de får mere frisk luft. Vi får forklaret at der også opstår mange gode lege inde i krogen hvor rammerne er nogle andre, og hvor vi bedre kan iagttage børnene når de fx går ind i rollelege. Vi fortæller forældrene at vi lytter til deres ønske og tager højde for det, men at der også er andre perspektiver som de måske ikke lige har haft blik for."

Ifølge både Brita Fabricius og Ole Eriksen opnår forældre og pædagoger større forståelse for hinandens perspektiver gennem det systematiske samarbejde. I Spiloppen bliver pædagogerne stadig bedre til at tage kritik til sig på en konstruktiv måde, fortæller Ole Eriksen, og Brita Fabricius oplever jævnligt at forældrene kommer og spørger personalet til råds om deres børn – et udtryk for det stærke tillidsforhold de har fået skabt.

Støttepædagogen skal også høre til

Inklusion af barnet kræver inklusion af barnets støttepædagog, viser en ny ph.d.-afhandling.

AF HELENE BROCHMANN

At det er vigtigt hvordan man forstår et barns handicap, og hvilke pædagogiske metoder man vælger, er næppe overraskende. Men ny forskning viser at organiseringen af det pædagogiske arbejde omkring barnet og pædagogernes psykiske og faglige arbejdsmiljø også er af største betydning.

Tine Basse Fisker, ekstern lektor ved Institut for Læring på Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet har skrevet en ph.d.-afhandling om småbørn med autisme i institutioner med forskellige rammer og tilgange. Her har hun blandt andet fokuseret på forholdet mellem special- og almenpædagogikken, og hun vurderer at betingelserne for at inkludere børnene i de øvrige børns fællesskab i høj grad afhænger af forholdet mellem barnets special- eller støttepædagog og de almene pædagoger:

"Hvis specialpædagoger eller støttepædagoger ikke er en del af gruppen af de voksne, bliver børnene det heller ikke," siger Tine Basse Fisker.

Mange former for støtte

Man kan opdele de pædagogiske tilbud til børn med udviklingsforstyrrelser i tre grupper: Der er specialinstitutionen hvor der er mange børn med handicap sammen, oftest af samme type og ofte autisme og ADHD sammen. Der er specialgruppen hvor der gerne er 4-6 børn med samme type eller forskellige handicap som er sammen i et særligt rum eller en afdeling i en almindelig børnehave. Og så er der de enkeltintegrerede tilbud med støttepædagog hvor et enkelt barn med handicap er i en almindelig børnehave med en støttepædagog fra 5 til 37 timer i alt om ugen.

FORSKER:

INKLUSION ER IKKE EN SPAREFORANSTALTNING

På trods af et generelt ønske om at inkludere så mange børn som muligt i almindelige børnehaver og skoler går det den gale vej i Danmark. I dag er 50 % flere børn end for ti år siden i specialtilbud. 5,6 % af de danske børn går på specialskoler, mens det kun er 2,5 % i Sverige og 1,4 % i Finland. Til gengæld er der i de andre nordiske lande tilsvarende flere børn der får støtte i den almene skole. Ifølge forsker Tine Basse Fisker skal der følge støtte med hvis man vil inkludere flere: "Det handler ikke bare om at man sætter en student til at tage sig af børn med særlige behov. Men som diskussionen går nu, bliver forældre til disse børn bange for at inklusionen skal gennemføres fordi man vil spare penge. Det vil ikke være nogen god løsning."

Der er mange gode argumenter for at børn med udviklingsforstyrrelser skal gå i almindelige børneinstitutioner hvis de kan klare det. Her får de chancen for at indgå i sammenhænge med de øvrige børn, som de kan spejle sig i og lære af. Samtidig vil de have nogle særlige behov der kræver ekstra pædagogiske ressourcer.

Spørgsmålet er så om den støtte de får, reelt bidrager til – eller lægger sig i vejen for – den inklusion af børnene der er målet.

Er støtten velkommen i personalerummet?
Tine Basse Fisker konstaterer at selve det psykiske arbejdsmiljø i institutionen har stor betydning for hvordan børn bliver inkluderet. Hun forklarer:

"En ting er at støttepædagogen kun er i institutionen i få timer hver uge, men arbejdsklimaet er mange steder også sådan at de fx ikke er med til personalearrangementer, at de ikke føler sig velkomne, og man diskuterer om de tæller med som en voksen når institutionen skal på tur: Skal støttepædagogen kun fokusere på støttebarnet – og dermed ikke tælle med – eller er hun en del af den voksengruppe der tager sig af alle børnene? Det gør det svært for støttepædagogerne at arbejde inkluderende, ikke mindst fordi de ofte ikke kender resten af børnegruppen."

Pas på kliker
Tine Basse Fisker mener at den løsning hvor man har specialgrupper i almindelige institutioner, i stedet for "løse" støttepædagoger, i princippet er et fornuftigt tiltag. Der har man mulighed for både at inkludere børnene og at skærme dem når det er nødvendigt, ved at trække sig tilbage. Men Tine Basse Fisker ser også nogle udfordringer i den model:

"Problemet er at det er svært at udnytte mulighederne optimalt. Der bliver let dannet kliker på en arbejdsplads. Man står ikke lige og hyggesnakker eller drikker kaffe hvis man ikke kender pædagogerne i det 'normale område'. Og så er det svært at tage sit barn med ind til de andre."

Fri leg er svær at navigere i
Samtidig peger Tine Basse Fisker på at de støttekrævende børn har brug for mere struktur i hverdagen. Danske daginstitutioner er gået meget langt i retning af fri leg og fri pædagogik, og det er svært at navigere i for disse børn. Og fordi støttepædagogerne ikke har en specifik uddannelse i at håndtere børn med særlige behov, er det heller ikke let for dem at etablere den struktur børnene har brug for. Heroverfor står specialinstitutionerne hvor personalet har de faglige og pædagogiske kompetencer, og hvor der netop er fokus på at omgivelser og struktur er indrettet efter børnene. Men Tine Basse Fisker er heller ikke ukritisk over for specialinstitutionerne. Én ting er at de jo i sagens natur ikke er inkluderende, men der er også en fare for at specialpædagogerne mister fornemmelsen for hvad børn der udvikler sig normalt, kan, så deres forventninger til børnene bliver for lave. Tine Basse Fiskers forskningsprojekt beskriver hvordan pædagoger direkte overså børnenes sociale interaktion, måske fordi de ikke forventede den hos børn med autisme.

Specialpædagoger og almene pædagoger kan lære af hinanden
Der hvor Tine Basse Fisker har set den mest succesfulde inklusion af børn, er de steder hvor man har lavet H-institutioner. H står for *handicap*, og børnehaverne er generelt opnormerede. Det vil sige at i stedet for at Peter har tyve støttetimer om ugen, går timerne til den samlede personalegruppe.

"Det betyder at alle er interesserede i at han har det godt, også de dage hvor hans støttepædagog ellers ikke ville være der. Og det er jo uholdbart at tænke at børn med diagnoser kun har brug for støtte tirsdag og torsdag," siger Tine Basse Fisker der understreger at special- og almenpædagoger har meget at give hinanden. "Det der sker når pædagoger og specialpædagoger eller støttepædagoger arbejder sammen, er at de bliver opkvalificeret fagligt. De får nogle at diskutere med som har nogle andre perspektiver, og de almene pædagoger lærer meget af specialpædagogernes konkrete redskaber. Mange støttesystemer forstyrrer ikke de normale børn, men er bare et godt supplement til den øvrige pædagogik. For mange børn vil det fx være en gevinst hvis man kan dæmpe uro og larm. Det gælder ikke kun for børn med diagnoser."

HER KAN DU LÆSE MERE:

Tine Basse Fisker: Småbørn i interaktion – En undersøgelse af socialt udviklingspotentiale og muligheder for interaktion for småbørn med autisme i forskellige pædagogiske og organisatoriske miljøer. København, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet.

INSTITUTIONER UDDANNER EGNE RESSOURCEPERSONER

Når den støttepædagog et barn har fået tildelt i en svær periode, forsvinder, forsvinder også institutionens viden om barnets problemstilling. Det er et tab som en række kommuner har forsøgt at forebygge ved at uddanne ressourcepersoner i institutionen. Pædagoger fik uddannelse i bl.a. anerkendende pædagogisk praksis og en ressourceorienteret tilgang til udsatte børn hvilket betød en ekstra indsats i institutionerne for at bekæmpe eksklusion og skabe mere inkluderende sociale miljøer.

Danmarks Evalueringsinstitut har evalueret kommunernes indsats der blev finansieret af Socialministeriets ansøgningspulje "bedre kvalitet i dagtilbud". Resultatet af indsatsen er at børnene trives, udvikler sig, får flere venskaber og har færre konflikter. Pædagogerne oplever også at deres egen faglige bevidsthed og stolthed er større, og at ressourcepædagogernes særlige viden spreder sig til resten af personalegruppen.

HER KAN DU LÆSE MERE:

"Pædagogiske indsatser og nye initiativer på dagtilbudsområdet", Danmarks Evalueringsinstitut, 2010.

Rapporten beskriver også erfaringerne fra andre typer af udviklingsprojekter med fokus på ressourcepersoner, hvor man enten uddannede særlige eksterne ressourcepersoner, der fungerede som konsulenter for dagtilbuddene eller havde en kombination af interne og eksterne ressourcepersoner. Også disse projekter høstede gode erfaringer.

"Organiseringen af støttetimer betød en verden til forskel"

Gustav fik som 5-årig stillet diagnosen ADHD og prøvede siden en del forskellige støtteordninger i børnehaven. Bakspejlet har talt med Gustavs mor om hvad det betød for ham.

AF TRINE BECKETT

Gustav har diagnosen ADHD og har derfor brug for hjælp til at agere socialt, hjælp til at reflektere over sin adfærd fx når der opstår konflikter med andre børn. Bakspejlet har talt med hans mor, Karen Brandt om hvad forskellige former for tildeling af støtte har betydet for hendes søn.

Hvilke former for støtte har Gustav oplevet?

"Først fik han en medhjælper der kom nogle ekstra timer om ugen. Så fik han en uddannet specialpædagog der var tilknyttet tre forskellige børn i tre forskellige institutioner. Da hun gik ned med stress, fik han endnu en uddannet støtteperson der to dage om ugen kom og tog Gustav ud af børnegruppen. Til sidst fik han en støtteperson som var på næsten fuldtid i institutionen og lærte både børnegruppe og pædagoger at kende."

Hvordan reagerede Gustav på de forskellige former for støtte?

"Organiseringen af støttepersonen og vedkommendes måde at inkludere Gustav i børnegruppen på, betød en verden til forskel. Den første støtteperson opdagede Gustav næsten ikke han havde. Sommetider kom hun måske lige den dag Gustav var syg. Den næste støtteperson kom to faste dage om ugen. Hun tog Gustav væk fra børnegruppen, væk fra de andre børn. Hun gjorde det nok for at undgå konflikter, men var så hård og afvisende over for de andre børn at Gustav nærmest var bange for hende. Han havde brug for støtte til at blive en del af børnegruppen. Hun ekskluderede ham. Det var meget stigmatiserende, og han reagerede fx fysisk ved at nægte at gå på toilettet uden ble på. Til sidst klagede vi til institutionen og sagde at vi hellere ville være helt foruden støtteperson."

> "Han havde brug for at blive en del af børnegruppen. Hun ekskluderede ham. Det var meget stigmatiserende og han reagerede fysisk."

"Den sidste støtteperson blev tilknyttet både Gustav og en anden dreng i samme institution. Det betød at hun kunne lære både børn og personale at kende. Så snart hun kom til, ophørte problemerne med at gå på toilettet. Hun inkluderede Gustav og fik det bedste ud af hans ressourcer."

Hvordan var hun integreret i institutionen i øvrigt?

"Hun kunne klæde de andre pædagoger på og give dem tips og tricks. Hun lavede også en masse strukturerede aktiviteter som de andre børn var med til. De var vilde med det. Hun gav virkelig noget til hele institutionen."

Navnene i artiklen er ændret af personhensyn. Personernes rigtige navne er redaktionen bekendt.

Børnene ser det usynlige

En stor del af børnenes hverdag er defineret af usynlige regler der er opstået ud fra hensyn til, rummenes indretning og pædagogernes implicitte forventninger til børnene. Voksne er ikke altid bevidste om reglerne men kan få øje på dem hvis de observerer hvordan børnene bryder dem, fortæller Ann-Marie Markström, forsker i pædagogisk arbejde ved Linköpings universitet i Sverige.

AF PERSILLE SCHWARTZ

Der er masser af usynlige regler i børnenes hverdag i en daginstitution. De ligger i pædagogernes forventninger til børnene, i institutionens indretning og dagens tidsmæssige opdeling. Og mens børnene er lynhurtige til at aflæse reglerne kan det være sværere for selv den mest erfarne voksne pædagog.

Forskeren Ann-Marie Markström har undersøgt hvordan børn oplever deres hverdag i dagtilbud. Og hun pointerer at selv om de voksne ikke er bevidste om de uskrevne regler er børnene hurtige til at læse dem – og de er lige så hurtige til at lære at navigere i, forhandle om eller gøre modstand mod reglerne. Ved at lægge mærke til hvordan børnene forholder sig til reglerne og skaber mening med deres hverdagsliv i institutionen, kan man derfor som pædagog få adgang til den del af pædagogikken der er usynlig for en selv.

> ”Når børnene går imod regler, er det vigtigt at huske at de gør det i et forsøg på at værne om deres integritet, selvom det kan være en kilde til irritation for de voksne når regler og børn støder sammen.”

Leg gennem hegnet

Ann-Marie Markström konstaterer at børn er meget kreative når det handler om at skabe mening med og på trods af de voksnes regler. Blandt andet giver hun et eksempel på hvordan en gruppe børn formår at etablere en fælles leg på trods af at de er fysisk adskilt af et hegn. Det ene barn er uden for hegnet fordi hun har fri fra børnehave, mens hendes venner står inde i børnehaven. De vil gerne lege sammen, så de finder på at lege hest som de henter græs til. Legen fortsætter indtil en pædagog annoncerer at det er tid til at gå indendørs.

Eksemplet viser hvordan børnene i deres iver efter at lege sammen har været kreative og har overvundet hegnets fysiske barriere, men det viser også hvordan børnene ender med at blive afbrudt af den tidsmæssige organisering. Sådan behøver det ikke at være, og som pædagog kan man jo overveje om der findes en anden måde at organisere sig på i situationen så det støtter mere op om børnenes projekt.

”At man efter et bestemt klokkeslæt ikke må lege der mere, virker ganske dumt for børnene,” siger Ann-Marie Markström.

Modstand handler om integritet

Børns modstand mod både de klart formulerede og de implicitte regler kommer til udtryk fysisk, verbalt, socialt og emotionelt. Fx når de gemmer sig, bryder ud i gråd eller forsøger at forhandle sig til andre muligheder. Og det er godt at børn ikke bare tager reglerne for givet, mener Ann-Marie Markström.

”Når børnene går imod regler, er det vigtigt at huske at de gør det i et forsøg på at værne om deres integritet, selvom det kan være en kilde til irritation for de voksne når regler og børn støder sammen,” siger forskeren.

Det rigtige barn

Uanset hvordan børnene reagerer, er det vigtigt at man som voksen er opmærksom på sine egne forestillinger om hvad børn skal gøre og kunne. Ellers risikerer man at lægge alt for trange skabeloner ned over børnene, hvor det kan være svært for dem at bevare deres integritet. Når man vurderer et barns udvikling skal der derfor være plads til forskellige måder at være barn på i dagtilbuddet.

Se børnene som en hjælp

Men hvordan får man så øje på om man som pædagog stiller alt for snærende usynlige rammer op? Ved at kigge nærmere på børnene. Konsekvenserne af de voksnes bevidste såvel som ubevidste handlinger bliver nemlig tydelige i børnenes regelbrud og kreative tilgang til rum, ressourcer og tid. Og dette blik for den usynlige pædagogik er vigtigt at diskutere, vurderer Ann-Marie Markström:

”Man har ofte ikke tid til at sidde og tænke over de ting der sker i hverdagen, eller på hvad børnehaven betyder for børn, og hvordan børnene anvender den. Men det er lige så vigtigt som at voksne sidder og planlægger pædagogisk virksomhed. At tænke over hvad der sker i hverdagen er også kvalitetsarbejde.”

HER KAN DU LÆSE MERE

Ann-Marie Markström og Gunilla Halldén: Children´s strategies for Agency in Preeschool. I tidsskriftet Children & Society, 2009, 23(2), s. 112-122.

GRANSK DEN USYNLIGE PÆDAGOGIK

Hvis I vil forstå mere om børnenes oplevelse af mødet med institutionen, foreslår Ann-Marie Markström at I fx observerer:

- Hvor der er konflikter, og hvordan børnene navigerer i dem
- Hvor barnet bryder regler, og hvordan det gør det.
- Hvornår børn kontakter de voksne, og hvordan de gør det.
- Hvornår barnet kommer i gang med at lege og i det hele taget bruger dagtilbuddet

Men I kan også som personale granske jeres egne handlinger og se efter:

- Hvornår går vi som personale ind i børnegruppen og hvordan? Leger vi, taler vi, styrer vi osv.?
- Hvad siger vi og hvordan?
- Hvordan reagerer vi på det børnene gør?
- Hvad bliver vi irriterede over og hvorfor?
- Hvordan organiserer vi dagen?

Vi spørger da bare børnene!

For Jytte Jensen viste børneinterviews sig at blive det første skridt på en pædagogisk erkendelsesrejse, og hun er begejstret over hvor meget værdifuld viden børnene kan give os hvis vi voksne ellers kan finde ud af at tage imod den.

AF PERSILLE SCHWARTZ

"Vi har lært at vi tror vi ved hvad børnene vil, men det ved vi ikke altid. Vi tror vi hører hvad børnene siger, men det gør vi heller ikke altid. Vi er som pædagoger utroligt gode til at tolke på børnene og lægge dem ord i munden i stedet for at høre hvad de faktisk siger."

Jytte Jensen er pædagog i Troldehusene i Skive hvor de siden 2007 har arbejdet med at interviewe børnene om deres hverdag i institutionen. Det har givet nogle pædagogiske aha-oplevelser.

Hvad er et børneinterview?

Til et børneinterview bliver et barn inviteret ind i et rum til en uforstyrret snak om hvordan det er at gå i børnehave. Interviewet bliver videofilmet for at man bagefter kan se det igen og igen og sikre sig at man får hørt alt det barnet har sagt, men også for at de voksne kan se hvor de skulle have lyttet noget mere eller have spurgt på en anden måde. Måden man spørger på er enormt vigtig, forklarer Jytte Jensen.

"Det er fx ikke noget med at stille dem ledende spørgsmål eller spørgsmål hvor de bare skal svare ja eller nej. Spørgsmålene skal være nogle som børnene lige skal tænke lidt over. Det er kommet ind på rygraden af mange af os herude."

Lyt, og dvæl ved svaret

Pædagogerne er også blevet mere opmærksomme på at lytte og gøre samtaler færdige inden de haster videre til noget andet. Det med at dvæle ved barnets svar er helt centralt. I hverdagen kan man godt tænke at man har talt med et barn i ti minutter, men sandheden er ofte at man samtidig har haft sine ører et andet sted.

"Mange situationer i en børnehave ser vi ikke fra starten af. Når vi i et børneinterview skaber ro til at sætte fokus på en ting og graver dybt i den, så ser vi sommetider noget helt andet end vi troede," fortæller Jytte Jensen og giver et eksempel:

"En af pigerne var meget stille og bestemte ikke så meget i børnegruppen. Vi havde jo en forestilling om at alle børn helst skal bestemme og stå ved hvad de mener, så vi spurgte om hun ikke skulle være formand for et eller andet. Men pigen svarede: 'Jeg vil gerne at vi skal skiftes til at bestemme', og dermed gik det op for pædagogerne at pigen slet ikke havde behov for det de var ved at skubbe hende ud i.

Det var slet ikke i den retning vi skulle med hende," understreger Jytte Jensen.

Et andet eksempel er fra et tidspunkt hvor pædagogerne havde en opfattelse af at en bestemt dreng ofte skabte konflikter. Gennem børneinterviewet fik de øje på at drengen bare forsøgte at undgå at blive slået af en af de andre drenge, og dermed fik de et hel andet syn på hvad der skulle til for at støtte drengegruppen til en bedre trivsel. Pædagogernes nye indsigt i hvordan hverdagslivet opleves for børnene ændrer på den vis deres forståelse af hvilke pædagogiske handlinger der er hensigtsmæssige, og derfor får børneinterviewene en meget stor betydning for hvilken drejning børnenes liv tager.

Børn skal have ret til at blive interviewet

En anden vigtig bonus ved børneinterviewene er at de skaber en samhørighed mellem barnet og pædagogen. Jytte Jensen forklarer at det faktisk var lidt rystende for pædagogerne at finde ud af at de kender de børn der er blevet interviewet, meget bedre end de øvrige børn. Derfor har de i personalegruppen talt om at alle børn skal have ret til at deltage i et børneinterview. Og børnene elsker at komme ind og blive interviewet. Faktisk har de aldrig oplevet at børn ikke ville interviewes. Heller ikke de mindre børn helt ned til 3 år. Man skal bare spørge på det niveau de nu kan klare, fortæller Jytte Jensen.

Parat til at høre det ubekvemme

Sværere er det når man som voksen bliver udfordret af børnenes meninger. Så skal man være parat til at høre deres svar. Jytte Jensen dristede sig fx engang til at spørge børnene om hvad de kunne bruge de voksne til. "Vi kan da altid bruge jer når vi græder," lød svaret. Og da hun spurgte om der ikke var andet de syntes de voksne gik og lavede, uddybede børnene: "Jo, men I snakker jo altid!" Jytte Jensen griner og siger: "Og så tænker man: 'Nå, for pokker' og tager også lige den til sig. Men børneinterviewet er et pædagogisk redskab, og det er jo lige så meget os selv vi kigger på. De første par gange hvor jeg selv var på, tænkte jeg: 'Hold da op hvor du spørger dumt'," siger Jytte Jensen.

Rart at være en god pædagog

Barrieren i forhold til at optage sig selv og se sine mindre heldige handlinger skulle lige overvindes, men for Jytte Jensen er det vigtigste at alle bliver dygtigere pædagoger af at se sig selv udefra. Og en helt særlig gevinst ved børneinterviewene er at de bidrager til at man føler sig som en god pædagog.

"I hverdagen oplever vi tit at vi halser lidt bagefter, men når man har fået den fortrolighed der opstår i et vellykket børneinterview, så føler man at man har været en anerkendende pædagog. Man ved at man har gjort et rigtig godt stykke arbejde – og det er faktisk dejligt at prøve det en gang imellem," slutter Jytte Jensen.

DE VIGTIGSTE FORUDSÆTNINGER FOR AT GENNEMFØRE ET GODT BØRNEINTERVIEW

- Find et sted og et tidspunkt hvor I kan tale uforstyrret med barnet i fx 20 minutter.
- Fortæl barnet at du gerne vil høre lidt om hvordan det har det, og hvad det synes om at gå i børnehave.
- Stil spørgsmål der starter med hv-ord – hvad, hvem, hvor, hvordan osv. "Hvad kan du godt lide at lave i børnehaven?" "Hvor kan du godt lide at lege?" "Hvem kan du godt lide at lege med?"
- Det kan være fristende at lave en liste med spørgsmål, men lad være. Fokuser i stedet på det barnet svarer og på at få det uddybet. Lyt og spørg ind.
- Optag interviewet på video hvis du kan. Så har du mulighed for at have din opmærksomhed på barnet i interviewsituationen og kan bagefter se det igennem og dvæle ved hvad du fik med, og hvad du kunne have spurgt mere ind til.

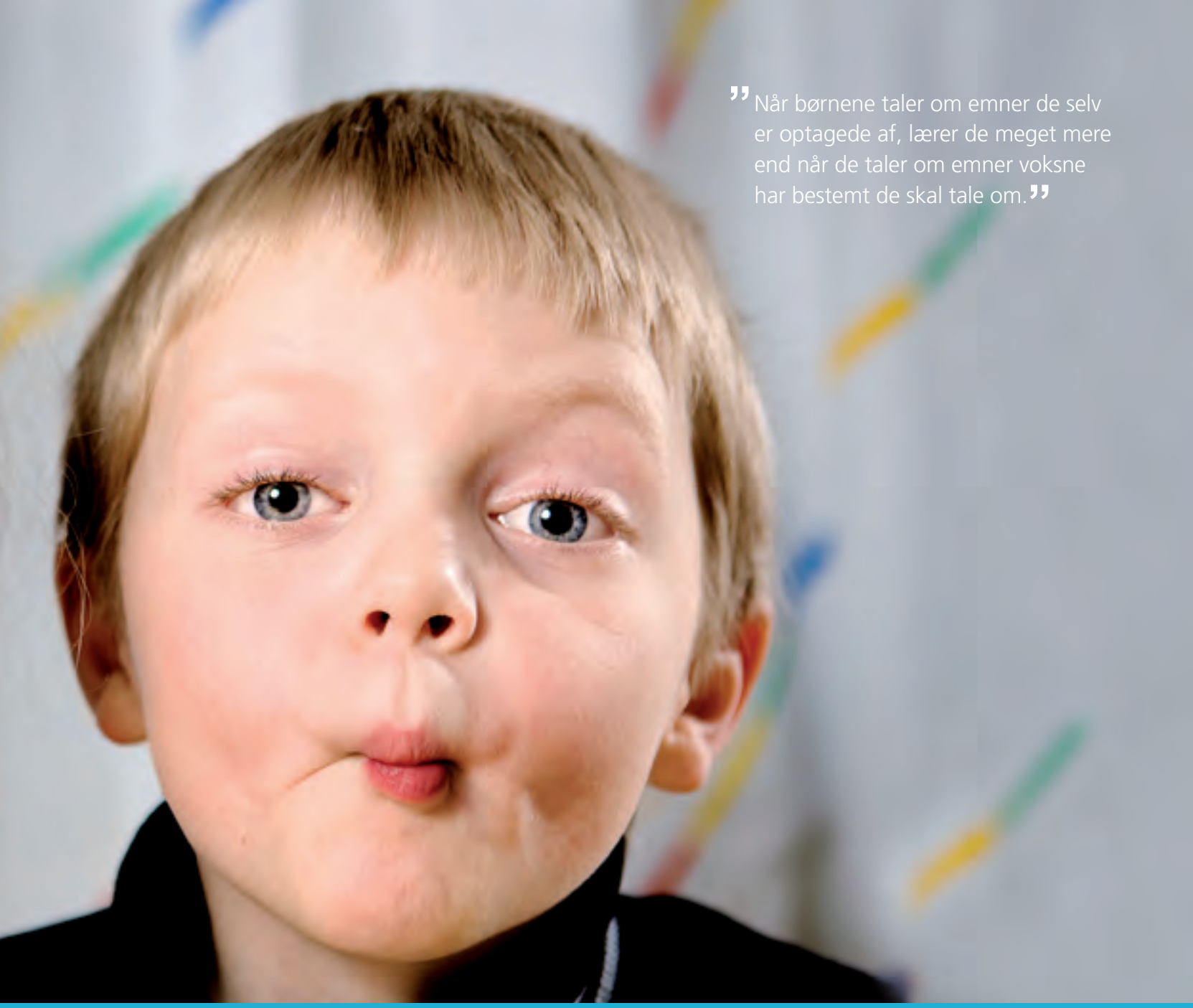

Slip samtalen løs

Med lidt mere spontanitet og opmærksomhed kan man fremme børnenes sproglige udvikling i de daglige samtaler. Det mener Liv Gjems, dr. polit. og forsker ved Høgskolen i Vestfold.

AF KRISTINE VESTERGAARD CHRISTOFFERSEN

Hvor tit gennemfører I samtaler der får børnene til at reflektere over og formulere deres svar? Ifølge forsker Liv Gjems sandsynligvis ikke tit nok. Hun har undersøgt hvordan norske pædagoger får børn til at deltage i samtaler, og fandt blandt andet ud af at de spontane hverdagssamtaler med åbne spørgsmål som inviterer til undren og udforskning, kun udgør ca. 10-20 procent af alle samtalerne i en norsk daginstitution. Og kun i halvdelen af disse samtaler svarer børnene på spørgsmålene. For enten bliver de afbrudt eller også mister pædagogen koncentrationen og vender sig mod nogle andre. Ikke desto mindre er de åbne samtaler vigtige:

> ”Når børnene taler om emner de selv er optagede af, lærer de meget mere end når de taler om emner voksne har bestemt de skal tale om.”

”Når børn ikke bare skal svare ja eller nej, men får mulighed for at reflektere over og uddybe deres svar, udvikler de deres sprogforståelse, de lærer at bruge ord og sætte ordene sammen i meningsfulde sætninger, og de får erfaringer med forskellige samtalegenrer. Samtidig lærer de om sig selv, og de lærer at indgå i forskellige sociale sammenhænge på en aktiv og deltagende måde,” siger Liv Gjems.

Børn lærer mest når emnet giver mening

Den spontane samtale finder sted i alle hverdagssituationer. Den har ikke noget planlagt formål, men kan tage udgangspunkt i hvad der er vigtigt eller nyt for barnet her og nu, modsat den planlagte samtale der sættes i gang for at diskutere et emne som pædagogen har valgt. Liv Gjems vurderer at den spontane samtale er en af de mest omfattende læringsarenaer i børnehaven:

”Når børnene taler om emner de selv er optagede af, lærer de meget mere end når de taler om emner voksne har bestemt de skal tale om. De skal lære at bruge sproget til at formidle deres oplevelser, og derfor er det godt at fortælle om sine oplevelser og erfaringer eller dele sine egne tanker med andre,” fortæller Liv Gjems.

Nogle spørgsmål har karakter af kontrol

Som voksen har man stor indflydelse på hvordan samtalen kommer til at forløbe – og om den overhovedet kommer i gang. Det er nemlig de voksne der sætter rammen for samtalerne, da de er de mest erfarne, autoriteterne. Åbne spørgs-

mål sætter børnene i gang med en refleksionsproces der giver børnene mulighed for at de selv kan udvikle samtalen og fortælle om det de har på hjerte. Hvis de voksne stiller lukkede spørgsmål der bare kan besvares med ja eller nej, kan det nærmest få karakter af kontrol: "Var du hos mormor i weekenden?" "Kan du lide brødet?" Svarene på de lukkede spørgsmål falder inden for en ramme pædagogerne kender, en ramme pædagogerne har kontrol over – de kan næsten gætte hvad børnene vil sige, inden de svarer, eller de kan korrigere hvis børnene siger noget forkert.

Pædagoger stiller flest lukkede spørgsmål

Alligevel foregår hovedparten af de spontane hverdagssamtaler i dagens daginstitutioner via lukkede spørgsmål. Det skyldes blandt andet at det tager tid at lytte til børnene når de selv skal sætte rammen for samtalerne. Nogle børn har svært ved at formulere sig. De bliver generte eller forvirrede og kan have brug for at sidde i meget små grupper og snakke. Og det er længe for en pædagog at holde koncentrationen mens et barn bruger 20-25 sekunder på at finde et svar, hvis man ikke er bevidst om betydningen af samtalerne og i sin planlægning ikke har taget højde for at der skal være plads til dem, siger Liv Gjems.

De spontane samtaler kræver nemlig en opmærksomhed som er svær at fastholde i en travl hverdag med en masse afbrydelser. Liv Gjems anbefaler derfor at man sætter fokus på de spontane samtaler i hverdagens aktiviteter. Fx kan man ved måltiderne dele børnene op i små grupper og koncentrere sig om at føre samtalen mens man spiser. Pædagogerne kan også planlægge at deltage i børnenes gruppeaktiviteter og her støtte deres deltagelse i samtaler. Det er jo ofte når man alligevel sidder og laver ting sammen, at børn snakker mest, forklarer Liv Gjems:

"Det sker sjældent at de bare sidder og snakker sammen to og to uden at lave noget andet. De sidder jo og pusler og tegner sammen eller spiser sammen."

Spontanitet en nordisk tradition

Selv om de lukkede spørgsmål og planlagte samtaler stadig er det mest udbredte i daginstitutionerne, ser den norske forsker dog meget optimistisk på skandinaviske pædagogers muligheder for i fremtiden at inddrage de spontane samtaler i det pædagogiske arbejde:

"Det at udvikle og opfatte spontane indskydelser i institutionen som vigtige læringsarenaer er en del af den nordiske tradition. Så det passer ind i deres tænkemåde. Det kan være at det tager lidt tid at udvikle en ny tilgang. Men jeg kender ikke nogen som har opgivet at arbejde med det. Det handler bare om at lukke børnene ind i samtalen og slippe kontrollen lidt."

HER KAN DU LÆSE MERE:

Liv Gjems: Sosiokulturelle perspektiver på samtalen som læringsarena – spørgsmål som inviterer til språklig aktivitet. I tidsskriftet FoU i praksis, 2009, 3 (2), p. 9-24.

4 GODE RÅD OM SPONTANE SAMTALER

Institutionen Dronning Louises Asyl i København lavede på opfordring af Bakspejlet et forsøg med spontane samtaler. Her giver personalet, på baggrund af deres erfaringer, fire gode råd til hvordan man kan gribe det an.

1. Udvælg en lille gruppe børn til at deltage i en aktivitet, og lad børnene være med til at definere aktiviteten. Når børnene mærker at de er medbestemmende bliver deres kommunikation med hinanden og med de voksne mere aktiv.
2. Spørg om noget andet end det I kender svaret på. Prøv at variere jeres spørgsmål, så I får spurgt til hvad barnet tænker, mener, tror, forestiller sig og føler.
3. Giv barnet tid til at tænke sig om når I har spurgt om noget, frem for straks at spørge om noget nyt. Gode spørgsmål kan give anledning til tænkepauser og gode svar.
4. Arbejd sammen. Lad en anden observere din samtale med en mindre gruppe børn, så I bagefter sammen kan lære af situationen.

Ikke alle får et bedre sprog ved at puste i sugerør

I institutionerne har man efterhånden fået godt styr på sprogvurderinger af de treårige, men næste skridt – at få gennemført de rigtige indsatser for de børn der har behov for ekstra sprogstimulering – kan godt være en udfordring. Mere konkrete værktøjer og systematik er vejen frem, lyder det fra lektor i børnesprog Dorthe Bleses.

AF KRISTINE VESTERGAARD CHRISTOFFERSEN

Sproget er for alvor kommet i fokus, pædagogerne har fået større interesse for sprogteori, og de har fået styrket deres kompetencer inden for området siden 2007 da de obligatoriske sprogvurderinger blev indført. Det viser en undersøgelse EVA gennemførte i 2009 - 2010, med titlen "Fokus på sprog – daginstitutioners indsatser for treårige". Undersøgelsen er gennemført i seks institutioner i to kommuner. Hvor selve sprogvurderingen altså synes at være på plads nu, opstår udfordringen når pædagogerne skal hjælpe de børn der ikke har et alderssvarende sprog, og som har brug for en "fokuseret indsats". Her mangler pædagogerne værktøjer og systematik til at føre indsatsen ud i livet.

Hvad skal jeg vælge?

Den fokuserede indsats varetages typisk af stuepædagogerne i samarbejde med uddannede sprogpædagoger. Oftest står sprogpædagogerne for arbejdet med at skrive handleplanen og igangsætte den sprogindsats der planlægges for det enkelte barn. Men mange har svært ved at vælge metoder og aktiviteter der retter sig mod lige netop de sproglige problemer som sprogvurderingen har vist at børnene har. Lektor, ph.d. og centerleder for Center for Børnesprog ved Syddansk Universitet, Dorthe Bleses der deltog som ekspert i EVA's undersøgelse, fortæller:

"Vi har set at uanset hvilket problem et barn kan have, fx udtaleproblemer, problemer med ordforrådet eller andet, sætter pædagogerne ind med de samme ting. Fx bruges der en masse øvelser til at stimulere udtalen som fx blæseøvelser, men det hjælper jo ikke nødvendigvis at blæse i mælk med et sugerør hvis man har problemer med ordforrådet."

Både pædagoger og fagfolk er derfor enige om at sprogpædagogerne har behov for opkvalificering i forhold til at kunne

omsætte sprogvurderingens resultater til konkrete anvisninger i handleplanen.

Sproget ind i dagligdagen

Næste problem opstår når handleplanen skal føres ud i livet og sprogpædagogerne skal forklare stuepædagogerne hvilken indsats der skal sættes i værk for det enkelte barn. Det skal være en indsats som alle er indstillet på at gøre til en del af de daglige rutiner og aktiviteter, og det er lettere sagt end gjort, forklarer Dorthe Bleses. "De fleste er jo godt klar over at sproget udvikler sig ved at man bruger det i hverdagen. Men forskning fra Norge viser at pædagoger ikke altid gør det de tror de gør, og derfor ikke er opmærksomme på at der rent faktisk skal arbejdes mere bevidst med sproget," siger Dorthe Bleses og uddyber:

"For eksempel tror jeg at mange ikke er klar over hvor meget den måde man taler på i dagligdagen, betyder. Der er fx stor forskel på om man taler *til* børn eller *med* børn. Og man kommer meget nemt til at bruge et sprog som gør at børnene faktisk ikke bliver særligt aktive sprogligt – fx ved at stille lukkede spørgsmål børnene kun kan svare ja eller nej til."

> "Det hjælper jo ikke nødvendigvis at blæse i mælk med et sugerør hvis man har problemer med ordforrådet."

Systematikken mangler

Ifølge anbefalingerne i EVA's rapport vil indsatserne være lettere at gennemføre hvis man får skabt en systematik omkring dem – i forhold til at overlevere viden, at samarbejde med forældre osv. så det er klart hvem der har ansvar for hvad og hvornår. Men systematik skal ikke forstås som "store forkromede systemer," understreger Dorthe Bleses.

"Systematik betyder bare at en indsats ikke er tilfældig og afhængig af hvem der lige er på arbejde den dag. Systematik gør det lettere at arbejde med noget nyt, samtidig med at man tager højde for mange børns behov. Og så får man anledning til at lægge fast hvordan man gør det bedst så det passer til alle i personalegruppen." Dorthe Bleses foreslår at man indfører systematikken ved helt konkret at prioritere at sætte sprog på dagordenen til personalemødet. Her kan man diskutere hvordan man bedst integrerer sprogarbejdet i hele personalegruppen eller skemasætter nye praksisser. Man kan også starte med at besøge hinandens stuer og på den måde se med nye øjne på hinandens arbejde og se om man egentlig gør det man tror man gør.

Systematik er med til at sikre at man har strategier der er målrettet alle børn såvel som det enkelte barn – afhængigt af deres sproglige profil, siger Dorthe Bleses:

"Systematik giver en markant større chance for at det enkelte barns behov for sproglig indsats ikke overses – og det er jo trods alt det der er kernen i hele sprogindsatsen: at understøtte det enkelte barns sprog og dermed øge barnets livsmuligheder. Her og nu og på langt sigt."

HER KAN DU LÆSE MERE

Fokus på sprog – daginstitutioners indsatser for treårige, Danmarks Evalueringsinstitut, 2010.

MINITJEK:

HVOR SYSTEMATISK ER VORES SPROGARBEJDE?

- har vi sprog på dagsordenen til personalemødet?
- er det klart hvem i personalegruppen der har det sproglige ansvar, og hvad ansvaret helt konkret indebærer?
- sætter vi nye praksisser på skemaet eller bliver de indført alt afhængigt af hvem der har tid og overskud?

Flere sprogundersøgelser fra EVA

Ud over rapporten "Fokus på sprog – daginstitutionernes indsats for treårige" har EVA i 2010 også lavet to andre undersøgelser om børn og sprogvurderinger. Rapporten: "Sprogvurderinger på dagtilbudsområdet og børnenes resultater" undersøger resultaterne af sprogvurderinger af 13.000 børn og er den første til at sætte tal på hvor mange børn der skal have ekstra hjælp. Undersøgelsen konkluderer at forældrenes socioøkonomiske og uddannelsesmæssige status påvirker barnets ordforråd, udtale osv. og dermed hvor godt det klarer sig i sprogvurderingen.

Rapporten "Børns perspektiver på sprogvurderinger i daginstitutioner" handler om hvordan børn reagerer på selve sprogvurderingssituationen. Den er baseret på en undersøgelse af 20 videofilmede sprogvurderinger foretaget af pædagoger i 6 forskellige institutioner. Rapporten konkluderer at barnets oplevelse af sprogvurderingssituationen påvirkes af især tre faktorer: Hvordan pædagogen tager imod de input og kommentarer barnet kommer med undervejs, pædagogens måde at tale om vurderingen på, og hvordan pædagogen rammesætter sprogvurderingen.

Undersøgelserne kan downloades fra **www.eva.dk**

Hvad peger noget af den bedste skandinaviske forskning på?

Behandler vi drenge og piger forskelligt? Lytter vi til børnenes svar? Får vi overhovedet spurgt dem om de rigtige ting? Og kender vi i det hele taget betydningen af vores pædagogiske handlinger? Det er nogle af de spørgsmål dette års forskning sætter under lup.

FORSKNING

AF LINE FREDBERG
OG PERSILLE SCHWARTZ

Vi gør ikke altid det vi tror vi gør. Og vi ser ikke altid hvad vores handlinger har af betydning. Dette års forskningskortlægning giver flere bud på hvor der ligger en guldgrube af viden gemt i hverdagen. Viden der sætter fokus på pædagogikken. Viden der skaber optimal udvikling for børnene. Viden der, hvis den samles op, har potentiale til at styrke både personalets faglighed og arbejdsglæde.

Forskningskortlægningen peger blandt andet på vigtigheden af at give børnene taletid. Fx viser et af projekterne at voksne ikke altid ser hvordan børnene udtrykker respekt for hinanden, tager demokratiske initiativer og i det hele taget er kreative i deres måde at skabe et hverdagsliv i dagtilbuddet på. Et andet forskningsprojekt handler om hvad der sker rent sprogligt med børnene når man giver dem taletid og stiller dem åbne spørgsmål

der giver dem tid til at reflektere over deres svar. Baggrunden for dette projekt er en norsk undersøgelse af et dagtilbud hvor det viste sig at 80 procent af de spørgsmål pædagogerne stillede børnene, var lukkede spørgsmål som børnene kunne besvare med et ja eller et nej. Det er tankevækkende for hvis man lader børnene tale spontant ud fra hvad der giver mening for dem i den aktuelle situation, udvikles deres sprog i højere grad, og de lærer væsentligt mere. Og så får man som personale i øvrigt en helt anden indsigt i hvad der virkelig optager børnene.

Forskningen viser også hvordan voksne i dagtilbuddet ofte har bestemte forståelser af og forventninger til hvordan børn opfører sig. Disse forståelser er bestemt af barnets alder, køn, eventuelle diagnoser eller sociale baggrund og er helt naturlige. Men de risikerer også at låse det enkelte barn fast i stereotype forestillinger om hvad barnet kan og skal. Fx beskriver en undersøgelse hvordan personalet i specialinstitutioner med børn med autisme risikerer at overse børnenes sociale kompetencer fordi de ikke forventer at de er der. Og en undersøgelse af køn viser at drenge uden at bede om det får 20 gange så meget hjælp som piger når de skal have tøj på i børnehavens garderobe.

Rummet og rammerne er i fokus i andre forskningsartikler. Fx viser et projekt hvordan institutionens indretning og organisering udtrykker pædagogiske hensigter. Et andet projekt har fokus på det potentiale der ligger i at inddrage naturen. Endelig har nogle af forskningsartiklerne fokus på stimuleringen af de helt små børn der allerede i vuggestuealderen er optagede af at lege med tal og bogstaver og i det hele taget gerne vil lege med sproget – mundtligt og skriftligt.

Den sidste del af forskningen beskæftiger sig med dagtilbud som institutionsform. Den kigger på fx organiseringen af personaleressourcerne og af børnenes overgang mellem dagtilbud og skole, betydningen af pædagogiske læreplaner, kvaliteten af dagtilbuddene og på sammenhængen mellem personalets pædagogik og forvaltningens forståelse af den. Helt særligt er det at der for første gang i de fire år EVA har fået udarbejdet forskningskortlægningen, er forskning der beskæftiger sig med dagplejen og de forhold og muligheder der kendetegner den – særligt når det gælder børn i udsatte positioner. Et nyt og interessant perspektiv.

PARTNERSKAB BAG FORSKNINGSKORTLÆGNING

På initiativ fra EVA har Dansk Clearinghouse for Uddannelsesforskning (DCU) stået for kortlægning og kvalitetsvurdering af dagtilbudsforskningen fra 2009. Kvalitetsvurderingen er foretaget af et skandinavisk forskerpanel ved hjælp af et omfattende engelsk kvalitetsvurderingssystem (EPPI). Kunnskapsdepartementet i Norge og Skolverket i Sverige har været med til at finansiere kortlægningen.

NY DATABASE OVER KVALITETSFORSKNING

I løbet af sommeren 2011 bliver dette års kortlægning og alle de tidligere kortlægninger samlet i en database. Databasen gør det nemt at skabe sig et hurtigt overblik over forskningsresultaterne og vurdere om der er noget der synes særligt relevant for en at dykke ned i. Forskere, praktikere, studerende og alle andre der arbejder med eller har interesse for dagtilbudsbørn, får dermed let adgang til den bedste og mest aktuelle skandinaviske forskning på området.

Hold dig orienteret på **www.eva.dk**

Skandinavisk kvalitetsforskning om dagtilbud for børn, 2009

Bidragene er grupperet tematisk så man hurtigt kan finde frem til den forskning der relaterer sig til temaerne i magasinet. Nogle af forskningsbidragene er ikke behandlet i artikelform i magasinet – ikke fordi de ikke er relevante og interessante, for det er de, men fordi vi valgte at bruge magasinets begrænsede sideantal på den forskning vi vurderede havde størst aktualitet og praksisnærhed for pædagogisk personale i Danmark.

FORSKNINGSOVERSIGT

OVERSIGTEN OVER KVALITETSFORSKNINGEN ER UDARBEJDET AF DANSK CLEARINGHOUSE FOR UDDANNELSESFORSKNING.

NATUR OG FYSISK MILJØ

Änggård, E.: **"Skogen som lekplats – Naturens material och miljöer som resurser i lek"** i Nordic Studies in Education, 2009 (2), p. 221-234.

Martinsen, M.T.; Moser, T.; Janson, H. & Nærde, A.: **"Barnehagen som arena for sosial utvikling – en pilotstudie"** i FoU i praksis, p. 275-284.

Sandseter, E.B.H.: **"Characteristics of risky play"** i Journal of Adventure Education and Outdoor Learning, 9 (1), p. 3-21.

SUNDHED

Bae, B.: **"Samspill mellom barn og voksne ved måltidet. Muligheter for medlæring?"** i Nordisk Barnehageforskning, 2 (1), p. 3-15.

BØRNEPERSPEKTIVER (DAGTILBUD SET MED BØRNENES ØJNE)

Børn og Forebyggelse, Gentofte Kommune: **Børns fortællinger om social kapital i daginstitutionen.** Gentofte, Børn og Forebyggelse, Gentofte Kommune.

Foss, E.: **Den omsorgsfulle væremåte – En studie av voksnes væremåte i forhold til barn i barnehagen.** Bergen, Universitetet i Bergen.

Karlsson, R.: **Demokratiska värden i förskolebarns vardag.** Göteborg, Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet.

Markstrom, A.-M. & Hallden, G.: **"Children's Strategies for Agency in Preschool"** i Children & Society, 23 (2), p. 112-122.

Svensson, A.S.: **Den pedagogiska samlingen i förskoleklassen. Barns olika sätt att erfara och hantera svårigheter.** Göteborg, Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet.

KØN OG LIGESTILLING

Edstrom, C.: **"Preschool as an Arena of Gender Policies – The Examples of Sweden and Scotland"** i European Educational Research Journal, 8 (4), p. 534-549.

Edström, C. & Wernersson, I.: **"Lite vid sidan om den kommunala ordningen: En analys av fyra kommuners arbete med jämställdhet i förskolan"** I. Wernersson (red.): **Genus i förskola och skola: Förändringar i policy, perspektiv och praktik.** Göteborg, Göteborgs universitet. p. 43-59.

Eidevald, C.: **Det finns inga tjejbestämmare – Att förstå kön som position i förskolans vardagsrutiner och lek.** Jönköping, Högskolan i Jönköping.

Gillberg, C.: **Transformativa kunskapsprocesser för verksamhetsutveckling – En feministisk aktionsforskningsstudie i förskolan.** Växjö, Institutionen för pedagogik, Växjö universitet.

Johansson, E.-A.: **Essays on schooling, gender, and parental leave.** Uppsala, Department of Economics, Uppsala University.

Wernersson, I.: **"Pedagogerna och jämställdheten"** I. Wernersson (red.): **Genus i förskola och skola: Förändringar i policy, perspektiv och praktik**. Göteborg, Göteborgs universitet. p. 23-39.

Østerås, B.: **Forventninger til kjønn i barnehagens litteraturutvalg.** Elverum, Institutt for samfunnsvitenskap, Høgskolen i Hedmark.

DAGPLEJE

Jensen, B.: **Udsatte børn i dagplejen – en undersøgelse af viden, hverdagsliv og udviklingsmuligheder.** København, Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.

SÆRLIGT RELEVANT I FORBINDELSE MED LEDELSESOPGAVEN

Alvestad, M. & Berge, A.: **"Svenske førskolelærere om sider ved læring i planlegging og praksis relatert til den nasjonale læreplanen" i Nordisk Barnehageforsk**ning, 2 (2), p. 57-68.

Moe, M., & Søbstad, F.: **"Barnehagen som lærende organisasjon"** i FoU i praksis, p. 263-274.

Plum, M.: **"Den synliggjorte pædagog – Viden, styring og produktionen af pædagogisk identitet"** i Nordic Studies in Education, 2009 (4), p. 325-337.

Seland, M.: **Det moderne barn og den fleksible barnehagen – en etnografisk studie av barnehagens hverdagsliv i lys av nyere diskurser og kommunal virkelighet.** Trondheim, Norsk senter for barneforskning, NTNU.

Sheridan, S.; Samuelsson, I.P. & Johansson, E.: **Barns tidiga lärande – En tvärsnittsstudie om förskolan som miljö för barns lärande.** Göteborg, Göteborgs universitet.

Østrem, S.; Bjar, H.; Føsker, L.I.R. & Hogsnes, H.D.: **Alle teller mer. En evaluering av hvordan Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver blir innført, brukt og erfart.** Vestfold, Høgskolen i Vestfold.

BØRN MED DIAGNOSER

Bengtsson, S.; Heidemann, J.; Jensen, T.G.; Tange, J. & Wolff, E.S.: **Særlige dagtilbud til børn efter § 32. En status to år efter kommunalreformen.** København, SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.

Fisker, T.B.: **Småbørn i interaktion – En undersøgelse af socialt udviklingspotentiale og muligheder for interaktion for småbørn med autisme i forskellige pædagogiske og organisatoriske miljøer.** København, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet.

Gjermestad, A.: **Skjøre samspill. En deskriptiv og fortolkende studie av barn med dyp utviklingshemming og deres nærpersoner i barnehage og skole.** Stavanger, Humanistisk fakultet, Universitetet i Stavanger.

Lutz, K.: **Kategoriseringar av barn i förskoleåldern – Styrning & administrativa processer.** Malmö, Malmö högskola.

SPROG

Ahlcrona, M.F.: **Handdockans kommunikativa potential som medierande redskap i förskolan.** Göteborg, Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet.

Furnes, B. & Samuelsson, S.: **"Preschool Cognitive and Language Skills Predicting Kindergarten and Grade 1 Reading and Spelling: A Cross-Linguistic Comparison"** i Journal of Research in Reading, 32 (3), p. 275-292.

Gjems, L.: **"Sosiokulturelle perspektiver på samtalen som læringsarena – spørsmål som inviterer til språklig aktivitet"** i FoU i praksis, 3 (2), 9-24.

Holm, L.: **Evaluering af sprogvurderingsmaterialer i daginstitutioner.** København, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet.

Hopperstad, M.H.; Lorentzen, R.T. & Semundseth, M.: **"Hvilke interesser synes å motivere femåringer til å skrive i barnehagen?"** i FoU i praksis, 3 (2), p. 45-63.

DAGTILBUDS BETYDNING FOR BØRNS UDVIKLING

Albæk Nielsen, A. & Nygård Christoffersen, M.: **Børnehavens betydning for børns udvikling. En forskningsoversigt.** København, SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.

Havnes, T.: **Keep it in the family? Universal Child Care, Child Development and Intra-household Conflict.** Oslo, Økonomisk institutt, Det samfunnsvitenskabelige fakultet, Universitetet i Oslo.

Holmgren, S.: **Child day care center or home care for children 12-40 months of age – What is best for the child? – A systematic literature review.** Stockholm, Swedish National Institute of Public Health.

Johansen, B.: **"Førskolelærere om barns oppholdstid i barnehagen"** i Nordisk Barnehageforskning, 2 (3), p. 99-113.

UNDERSØGELSER AF KVALITET I DAGTILBUD

Sheridan, S.; Giota, J.; Han Y-M & Kwon, J-Y.: **"A Cross-Cultural Study of Preschool Quality in South Korea and Sweden: ECERS Evaluations"** i Early Childhood Research Quarterly, 24 (2), p. 142-156.

Winsvold, A.: **Kvalitet og kvantitet. 'Kvalitet i en barnehagesektor i sterk vekst.** Rapport 2/2009. Oslo, NOVA.

SOCIAL UDSATHED

Jensen, B.; Brandi, U. & Kragh, A.: **Effekter af "Familiepladser og basispladser" – udvikling af mellemformer til udsatte børn i dagtilbud i Københavns Kommune 2007-2009.** København, Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.

Jensen, B.; Holm, A.; Allerup, P. & Kragh, A.: **Effekter af indsatser for socialt udsatte børn i daginstitutioner, HPA-Projektet.** København, Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.

Mehlbye, J. et al.: **Socialt udsatte børn i dagtilbud – indsats og effekt. Sammenfattende rapport.** København, Indenrigs- og socialministeriet og AKF.

Petersen, K.E.: **Omsorg for socialt udsatte børn – En analyse af pædagogers kompetencer og pædagogiske arbejde med socialt udsatte børn i daginstitutioner.** København, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet.

OVERGANG FRA BØRNEHAVE TIL SKOLE

Bjørnestad, E.: **Seksåringenes klasseromsaktiviteter. En kvalitativ studie av norske førsteklasser og svenske förskoleklasser.** Oslo, Pedagogisk forskningsinstitutt, Det utdanningsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo.

Winther-Lindqvist, D.A.: **Children's development of social identity in transitions.** København, Det humanistiske fakultet, Københavns Universitet.

Du kan finde resumeer af forskningsbidragene og læse mere om kortlægningsarbejdet på Dansk Clearinghouse for Uddannelsesforsknings hjemmeside: **www.dpu.dk/clearinghouse.** Her vil du også kunne finde kortlægninger fra tidligere år.

EVA's projektaktiviteter og udgivelser på dagtilbudsområdet i 2010

ALLE UDGIVELSER KAN DOWNLOADES FRA WWW.EVA.DK

MELLEM FORSKNING OG PRAKSIS

Bakspejlet – ny viden om dagtilbud 2010
Årsmagasinet Bakspejlet giver dagtilbudsledere, pædagoger og andre på dagtilbudsområdet ny solid viden der kan inspirere og lede til udvikling af kvaliteten af dagtilbud. Magasinet handler om centrale temaer i skandinavisk dagtilbudsforskning fra 2008 og om resultaterne fra EVA's projekter i 2009.

Kortlægning og kvalitetsvurdering af skandinavisk forskning fra 2009
Dansk Clearinghouse for Uddannelsesforskning (DPU) har på initiativ af EVA kortlagt og kvalitetsvurderet skandinavisk dagtilbudsforskning fra 2009 i samarbejde med en gruppe skandinaviske forskere. Projektet er støttet af det norske "Kunnskapsdepartementet" og det svenske "Skolverket".

SPROG

Sprogvurderinger på dagtilbudsområdet og børnenes resultater
Udgivelsen er baseret på en spørgeskemaundersøgelse med deltagelse fra 93 af landets kommuner. Undersøgelsen kortlægger kommunernes arbejde på sprogvurderingsområdet og bygger dermed videre på EVA's nationale undersøgelser fra 2007 og 2008. Den ser desuden på 3-åriges sprogvurderingsresultater i 34 kommuner og på hvilken betydning bl.a. køn, forældres uddannelsesniveau og tilknytning til arbejdsmarkedet har for hvordan de treårige klarer sig i sprogvurderingen.

Fokus på sprog – daginstitutioners indsatser for treårige
Evalueringen analyserer hvordan en række daginstitutioner i to kommuner arbejder med sprogvurderinger og opfølgende indsatser for den gruppe af børn der har behov for en fokuseret sprogindsats fra dagtilbudspersonalet. Evalueringen ser både på tilrettelæggelse, gennemførelse og virkningen af indsatserne.

Børns perspektiver på sprogvurderinger i daginstitutioner
Et pilotprojekt hvor EVA afprøver interview, spørgeskema og videooptagelser som metode til at inddrage 3årige børns oplevelser af sprogvurderinger. Projektet ser på de 3åriges forskellige teststrategier i sprogvurderingssituationen og peger på en række forhold som pædagogerne med fordel kan være opmærksomme på under sprogvurderingen for at understøtte at vurderingen bliver en positiv oplevelse for barnet.

UDVIKLING AF PÆDAGOGISKE INDSATSER

Pædagogiske indsatser og nye initiativer på dagtilbudsområdet
En evaluering af udbytte og læringserfaringer fra 84 udviklingsprojekter på dagtilbudsområdet. Projekterne blev tildelt midler fra Socialministeriets ansøgningspulje til "Bedre kvalitet i dagtilbud" bevilliget i 2006. Projekterne havde fokus på at øge børns udbytte af dagtilbud gennem øget forældresamarbejde, opkvalificering af faglige ressourcepersoner, introduktion af nye pædagogiske initiativer, styrket ledelseskompetence, fokus på kost og ernæring, øget fysisk aktivitet og inddragelse af naturen i dagtilbuddenes hverdag.

Seks indspark til udviklingsprojekter i daginstitutioner
Et hæfte der samler op på tilgange og læringspointer fra EVA's evaluering af de udviklingsprojekter der i perioden 2006-2009 fik midler fra Socialministeriets ansøgningspulje "Bedre kvalitet i dagtilbud".

Analyse af indsatsen i Tvillingehuset i Ishøj
Et notat der analyserer daginstitutionen Tvillingehusets indsats for at bryde den negative sociale arv. Projektet er et samarbejdsprojekt mellem dagtilbud, skole og SFO i Ishøj Kommune.

REDSKABER

Se med forældrenes øjne
En værktøjskasse der henvender sig til det pædagogiske personale i dagtilbud, der vil arbejde systematisk med at inddrage forældreperspektiver på institutionen og dens hverdag. Redskabet beskriver arbejdet med forskellige metodiske tilgange, men indeholder også en vejledning til, hvordan personalet skal forholde sig til den feedback de får eller til resultaterne af en egentlig brugerundersøgelse.

Fortællinger og evalueringsfællesskaber om børns sproglige udvikling
Er et værktøj der retter sig mod at skabe udviklingsorienterede dialoger gennem evalueringsfællesskaber, hvor forvaltninger, politikere, dagtilbudsledere, pædagoger og forældre diskuterer kvalitet i dagtilbud ud fra dagtilbuddenes læringshistorier i kombination med øvrige kommunale data på området.

INTERNATIONALE KONFERENCEBIDRAG (PÅ ENGELSK)

EVA's enhed for dagtilbud for børn (DAB) har desuden fået optaget tre bidrag på internationale konferencer:

Equity through interventions – paper for ECER 2010
Her præsenteres erfaringer fra projektet om indsatser mod negativ social arv i Ishøj Kommune. Projektet bygger på en antagelse om at negativ social arv kan brydes ved at udvikle strategier på tværs af skole, fritidsordning og dagtilbud og ved at arbejde med hele børnegruppen

Language assessments in Danish early childhood education, ICSEI 2010
Samlet fremstilling af resultater og viden fra tre EVA-studier om sprogvurderinger og sprogindsatser for treårige børn i Danmark, hvor der er fokus på de treårige børns resultater på tværs af kommunerne, på kommunernes implementering af sprogvurderingsopgaven, samt på tilrettelæggelse og virkning af sprogstimulerende indsatser i nogle konkrete kommuner og daginstitutioner.

Strategies for Development of Leadership in Daycare Centres and Schools
Her formidles viden om lederskab indsamlet fra tre forskellige perspektiver: Et uddannelses- og forskningsperspektiv baseret på EVA's analyse af kommunale tilgange til lederudvikling, et forskningsniveau baseret på en analyse fra University College Copenhagen af diplomstuderendes forståelse af deres ledelsesudfordringer, samt et praksisniveau fra Attractor der beskriver et konkret arbejde med leder- og ledelsesudvikling.

DANMARKS EVALUERINGSINSTITUT

Østbanegade 55, 3.
2100 København Ø

T 35 55 01 01
F 35 55 10 11

E eva@eva.dk
H www.eva.dk

Danmarks Evalueringsinstitut (EVA) udforsker og udvikler kvaliteten af dagtilbud for børn, skoler og uddannelser. Vi leverer viden der bruges på alle niveauer – fra institutioner og skoler til kommuner og ministerier.

www.eva.dk

ISSN 1903-3079
ISSN (www) 1903-3087
ISBN: 978-87-7958-611-6

